

Roskilde Klosters gods 1699-1852

AF BIRGITTE BRUUN WOLTER

Blandt de mindre behandlede felter inden for landbohistorien finder vi godsdriften og -økonomien i godssystemets enheder hver bestående af hovedgård, hvor bønderne udgjorde en stor og væsentlig del af arbejdskraften ved avlingen, samt det tilhørende bøndergods, hvorfra hovedgården modtog blandt andet landgilde.¹

Som udgangspunkt for nærværende undersøgelse af udviklingen i godsøkonomien på et af de mindre godser i Danmark ligger en nu gennemført ompakning og en nyregistrering af Roskilde Adelige Jomfruklosters særdeles omfattende arkiv.² Det har på grund af arkivets gode stand været muligt at følge udviklingen fra oprettelsen i 1699 ubrudt til den endelige bortforpagtning af hovedgårdsavlingen i 1852. Denne disposition efterfulgtes i løbet af det 19. århundredes slutning og i begyndelsen af det 20. århundrede af frasalg af såvel bøndergods som hovedgårdsjord.³

Roskilde Kloster adskiller sig som stiftelsesgods fra den store mængde private godser især ved dets ledelsesopbygning med de 2 patroner, 1 priorinde og 1 ridefoged/forvalter. Netop dette har skabt en væsentlig kontinuitet i godsadministrationen.⁴ Igennem størstedelen af perioden var det naturligt, at ridefogeden forestod den daglige ledelse med blandt andet regnskabsføringen. Heri blev han

1. Godshistorier, der strækker sig over en længere årrække, behandler i reglen ejerforhold og bygninger, sjældnere selve godsøkonomien. Når denne tages op, behandles især snævert afgrænsede forhold (WEDELL-NEERGAARD, J., 1921). I andre tilfælde skrives godshistorier i anledning af jubilæer og andre mærkedage (LINVALD, A., 1931; LANG-BALLE, H. M.Fl., 1975). OLSEN, G., 1957 s. 13.

2. Jeg retter en varm tak til Roskilde Klosters direktion, priorinde fru M. Cutcliffe og klosterforvalter P.G. Johansen samt til klostrets beboere for den store venlighed, jeg har mødt, først i forbindelse med ordningen af arkivet og siden under udarbejdelsen af mit speciale, der i omarbejdet form ligger til grund for nærværende artikel.

3. Roskilde Adelige Jomfrukloster oprettedes den 19.3. 1699 af enkerne Berte Skeel og Margrethe Ulfeld, som en stiftelse for 18 adelige jomfruer. Kgl. stadfæstelse skete den 18.4. 1699. Ved den nye fundats i 1774 ændredes navnet til Roskilde Kloster (anvendes hér). Statutter af 18.4. 1699, FANG, A., 1949 s. 22. Forpagtningskontrakt 1852.

4. Statutterne af 18.4. 1699. Fordelen ved kontinuiteten ses også i f.eks. regnskabsføringen, hvor ridefogederne med små afvigelser har fulgt samme principper i alle 150 år. De talrige revisionskontroller øger regnskabernes pålidelighed.

bistået og kontrolleret af priorinden; men repræsentanterne for de to patronrækker befandt sig som regel langt borte, idet de fleste var hjemmehørende henholdsvis på Valdemarslot, Tåsinge og på Birkelse, Nordjylland.⁵

Roskilde Kloster – hovedgård og bøndergods

Da Berte Skeel og Margrethe Ulfeld i 1698 købte den daværende Sortebrødre-gård for 9.000 rd., udgjorde hovedgården og bøndergodset ialt 231-2 td. hartk. Det var til dette gods, at Evert Weimann i 1695 fik bevilget sædegårdsfrihed, med deraf følgende skattefrihed og privilegier. Dette var en frihed, der lige akkurat opnåedes, idet hovedgårdstaksten, inklusive den underlagte Capelsmølle på 6-5 td. hartk., omfattede 24-3-1-1 td. hartk., hvorved bøndergodsets størrelse kun var lige godt 200 td. hartk. – den grænse, der gjorde godset komplet.⁶

Stiftelsen fik i den første snes år tildelt forskellige privilegier og begunstigelser, hvoraf størstedelen dog bortfaldt i første halvdel af 1800-tallet. Allerede i maj 1699 bevilgedes kongetienden af Lister Lehn i Norge. Denne rettighed afløstes med et éngangsbeløb på 13.000 rd. sølv ved tabet af Norge. I efteråret 1699 blev hovedgårdens beboere (jomfruer og ansatte) fritaget for familie- og folkeskat. Og i 1711 opnåedes rettighed til Svogerslev kirketiende og kaldsret til såvel præstesom degneembede i Himmelev.⁷

Hovedgårdens hartkorn forblev gennem hele perioden udforandret. I begyndelsen af 1700-tallet skete der imidlertid en reel udvidelse af det samlede areal, idet patronatet opkøbte nogle enkelte, umatrikulerede »øde pladser«, der lå i umiddelbar nærhed af selve hovedbygningen, hvilket medførte, at disse jordstykker blev inkorporeret i have- og vej anlæg. På hovedgårdens jord lå desuden 18 jordløse huse, der fordelte sig næsten ligeligt mellem de såkaldte Klosterhuse og Sankt Agneshusene. Disse huse fik omkring år 1800 tildelt jordlodder, der sammen med Capelsmøllens tilliggende i 1804 beløb sig til godt 42 td. land.⁸

Bøndergodset på ialt 206-6-2-2 td. hartk., som i 1699 hørte under Roskilde Kloster, omfattede 25 gårde og 8 huse, fordelt på 8 landsbyer, hvoraf Jyllinge tegnede sig for næsten halvdelen af gårdene og samtlige huse; denne landsby lå desuden i en afstand af 1¼ mil fra selve hovedgården, og dermed længst væk fra denne.⁹ Hvorledes de øvrige gårde fordelte sig på de resterende lokaliteter, fremgår af tabel 1, hvori også er opført gård- og hartkornsstørrelser.

5. Forvalterinstrukser 1715-1854. Statutterne af 18.4. 1699 § 9 og 27. Attesterede fortegnelser over bestanden af fødte kalve, lam og smågrise blev bilagt de enkelte års fogedregnskaber. Fogedregnskaber 1699-1852. Vedr. patroner, Statutter af 18.4. 1699 § 31. ENGELSTOFT, P., 1937 Bd XII Juelerne. ENGELSTOFT, P., 1942 Bd. XXII Skeelne.

6. Skøde dat. 21.9. 1698. Sædegårdsbevilling af 16.7. 1695. OLSEN, G., 1957 s. 67.

7. SKEEL, V., 1867 s. 12.

8. Diverse jordebøger. Forskellige skøder fra 1700-1715. Tabel over den nye matrikel, udarbejdet af forvalter Wolling, 1804. Jordebog 1712.

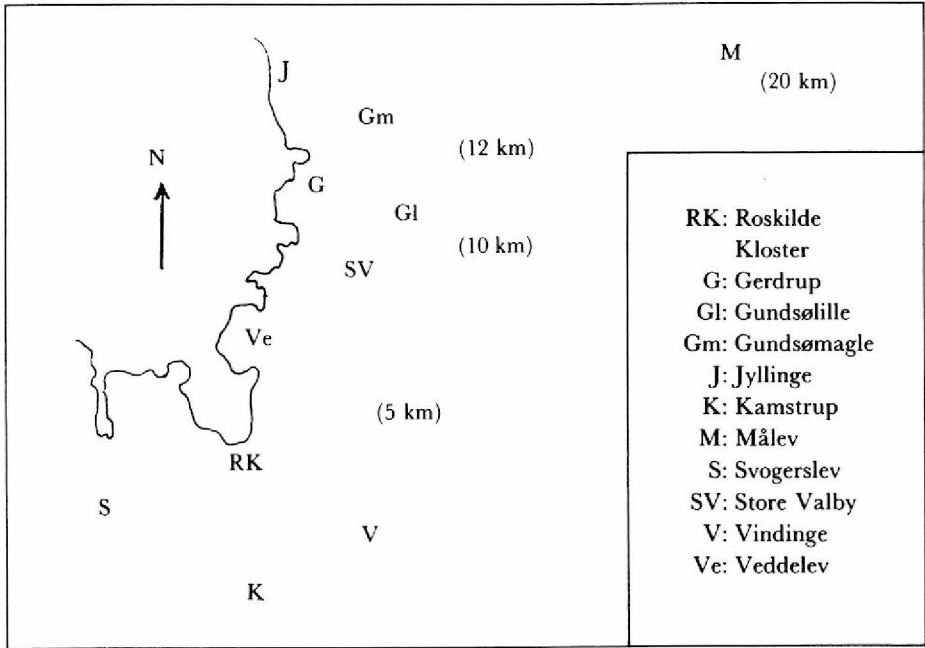
9. Jordebog 1700. Diverse Jordebøger.

Tabel 1. Størrelse og hartkornstilliggende for de enkelte gårde under Roskilde Kloster

			1700	1723	1737	1804
Landsby	Nr	Gd.st	Td-skp-fj-al	Td-skp-fj-al	Td-skp-fj-al	Td-skp-fj-al
Veddelev	1	1½	11-3-0-0	11-3-0-0	11-3-0-0	9-2-3-2½
	2	1	7-7-0-1	7-7-0-1	7-7-0-1	9-2-3-2½
Jyllinge	1	1	6-6-1-0	6-6-1-0	6-6-0-1	8-7-3-2½
	2	1	6-7-3-0	10-1-1-½	10-1-1-½	8-7-3-2½
	3	1¼	8-3-1-1⅔	8-3-1-1⅔	8-3-1-1⅔	8-7-3-2½
	4	1	7-1-1-½	10-2-2-½	10-2-2-½	8-7-3-2½
	5	1½	12-2-2-1	12-2-2-1	12-2-2-1	8-7-3-2½
	6	1½	11-2-1-2	11-2-1-2	11-2-2-1	8-7-3-2½
	7	1¼	9-1-0-0	9-1-0-0	9-1-0-0	8-7-3-2½
	8	1	7-3-1-2	7-3-1-2	7-3-1-2	8-7-3-2½
	9	1	6-3-0-⅔			
	10	1⅔	9-6-0-0	9-6-0-0	9-6-0-0	8-7-3-2½
	11	1½	11-2-1-1	11-2-1-1	11-2-1-1	8-7-3-2½
	12	1	7-3-0-2⅔	7-3-0-2⅔	7-3-0-2⅔	8-7-3-2½
Gund-søm.	1	1⅔			9-5-2-2	9-1-0-2⅔
St. Valby	1	½	3-1-1-0	3-1-1-0		
	2	1½	8-4-0-2	8-4-0-2	8-4-0-0	8-6-0-2⅔
	3	1	6-3-0-2	6-3-0-2	9-4-1-2	8-6-0-2⅔
	4	1	6-1-1-2⅔	9-2-0-2	9-2-0-2	8-6-0-2⅔
	5	½	3-0-2-2½			
Vindinge	1	1½	8-6-2-1½	8-6-2-1½	8-6-2-1½	8-5-2-2½
	2	1½	8-4-3-½	8-4-3-½	8-4-3-½	8-5-2-2½
Kam-strup	1	1	7-4-3-0	7-4-3-0	7-4-3-0	7-4-3-0
Svogers.	1	1½	11-2-0-2	11-2-1-1	11-2-1-1	11-0-3-2½
Gerdrup	1	2	14-1-1-2	14-1-1-2	14-1-1-2	14-1-1-2
Gundsøl.	1	¾	5-3-1-2	5-3-1-2	5-3-1-2	5-3-1-2
Målev	1	2	18-5-2-2			
Ialt			225-4-1-1⅙	206-6-2-1	216-4-0-2⅔	208-7-0-2 ⁵⁹ / ₁₀₅

Kilder: Jordebøger fra 1700, 1723 og 1737. Skema, udfyldt af forvalter Wolling i 1804 i forbindelse med den opmåling af Danmark, der senere blev til 1844-matriklen.

Fig. 1. Udbredelseskort over Roskilde Klosters totale bøndergods

En arrondering af godset forsøgtes overhovedet ikke fra patronatets side. Men et par gårde erhvervedes dog i løbet af perioden, hvor også tre gårde nedlagdes, og jorderne blev lagt under andre gårde. Således fik klostret i 1699 skænket gården i Målev af justitsråd Peder Lassens enke; men da regeringen i 1716-17 gjorde krav på den, tilbageleveredes gården omkring 1719 mod en ydelse på 857 rd. 3 mk. I Store Valby forsvandt 2 halvgårde, idet St. V. 4 og 5 i 1712 var slået sammen; hvorimod St. V. 1 i 1733 blev en del af St. V. 3, og bygningerne bortfæstedes som et jordløst hus. I Jyllinge nedlagdes derimod en helgård, da Jyl. 9's jord mellem 1720 og 1722 deltes mellem Jyl. 2 og 4. For Jyl. 4 skabte det øgede jordtilliggende tilsyneladende problemer for fæsterne, da tendensen til forsiddelse steg i årene efter sammenlægningen. En sidste og blivende udvidelse af bøndergodset fandt sted, da klostret ved en auktion i 1736 købte en gård i Gundsømagle. I løbet af 1800-tallets første halvdel forblev jordfordelingen hovedsagelig uændret, idet der dog i 1835 udskiltes en jordlod på 1-3-2-2 $\frac{3}{4}$ td. hartk. fra Vin. 2 til dennes fæsters søn.¹⁰

Forholdet mellem klostrets gårde og huse var i 1700 som ca. 3:1; men dette ændredes i løbet af små 100 år til at blive som ca. 1:2, hvilket sidste næsten svarer

10. Gavebrev af 16.8. 1699. SKEEL, V., 1867 s. 38. Regnskab fra 1719 med nævnte indtægt har ikke kunnet findes. Fæsteprotokoller 1701-1854. Jordebøger 1720 og 1722. Skøde af 16.6. 1736. Fæstebrev, dat. 7.9. 1835.

til fordelingen af de samlede talstørrelser for Sjælland omkring 1800. Denne 5-6-dobling af husantallet er betydelig større, end Skrubbeltangs beregning af, at der i 1805 var 3 gange så mange huse i hele det sjællandske område som i 1682.¹¹

Først da det i 1861 blev muligt, ved bortsalg af eller ved indgåelse af arvefæste på mindst 9 gårde, under hovedgårdens driftsforhold at inddrage en vis hartkornsstørrelse, påbegyndte Roskilde Kloster at indføre arvefæste. Frem til dette tidspunkt var gård- og husmænd livsfæstere.¹²

Forholdene ved fæsteforandringer på Roskilde Kloster stemmer i generelle træk overens med tilstandene på det øvrige Sjælland, således svarer såvel forsiddelsesprocenten 20,8% som procenten for dødsfald som årsag til fæsteforandring 45,5% til Skrubbeltangs procentsatser for Sjælland mellem 1787 og 1796; mens færre gårdfæstere i Odsherred afstod gårde ved dødsfald (Dragsholm: 41,1%, Krongodset: 40,8%). Mens udviklingen både på Sjælland som helhed og på klostret gik henimod, at et fæsteforhold ophørte ved død eller godvillig afståelse, koncentreredes forsiddelserne på klostret tydeligt omkring de første år med et forsøg på at udrense dårlige betalere og de dårlige år i 1730-erne og 1740-erne samt vanskelighederne ved at overvinde disse. Og efter 1760 forlod kun 2 bønder deres gårde på grund af fattigdom.¹³

Tabel 2. Fæsteforandringsårsagernes antalsmæssige fordeling på gårdene

	Ved. Jyllinge												Gm	St. Valby					Vin.	K	S	Ge	Gl	M	Sum			
	1	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	1	2	3	4	5	1	1	1	1	1	1		
D	2	5	3	1	2	4	5	4	1	3	3	5	2			1	6	3	1	4	2	2	2	4	3	2	70	
G	3	2	1	3	3	2	1	2	1	5	1	1	2	1	2		1	4	1	1	2	2			2	3	46	
F	1	2	5	3	1	3	2	2	1			1	2	1			1	1	1	3	2						32	
A													1	1						1							3	
U						1	1																		1		3	
Sum	6	9	9	7	6	9	6	9	4	10	1	5	9	5	3		2	8	8	2	8	6	3	4	4	5	6	154

Kilde: Fæsteprotokoller 1703-1854.

Af tabel 2 fremgår, hvordan årsagerne til fæsteforandringer fordeler sig på de enkelte gårde, hvorimod tabel 3 viser fordelingen af familiefæste på gårdene. Det illustreres her, hvorledes der fandtes gårde, som i den grad forringedes for klo-

11. SKRUBBELTRANG, F., 1940 s. 68f.

12. Lov af 19.2. 1861. JENSEN, H., 1936 s. 336ff. KONG CHRISTIAN DEN FEMTIS DANSKE LOV 3-13-1. Klosters fæstebreve er opbygget som anført hos SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 153. Fæsteprotokoller 1701-1854.

13. Tabel 2: D: Død, G: Godvillig afståelse, F: Forsiddelse, A: Andet, U: Uoplyst. Fæsteprotokoller 1701-1854. MOGENSEN, M., 1974 s. 36. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 215 og 340.

stret af hurtige fæsterskift uden betaling af indfæstning, samtidig med at klostret besad stabile gårde med uofficielt arvefæste og indfæstningsindtægt for klostret (f.eks. Svogerslevgården).¹⁴

Tabel 3. Familiefæstets nominelle fordeling på gårdene

	Ved. Jyllinge												Gm	St. Valby					Vin.	K	S	Ge	Gl	M	Sum
	1	2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	1	2	3	4	5	1	1	1	1	1
S	2	1	1	2	1	2	1	2					1	1			1	2	2					1	28
D				1	1	1				2	2						1				1				9
E	3		1	1	1	2	1	1	1	2		1	2				2	1			3	1	1	2	29
A													1								1				2
Sum	2	4	2	4	1	4	3	2	2	4	3	5	1		1		4	3	2		5	1	3	4	68

Kilde: Fæsteprotokoller 1701-1854.

Fæsteforholdene i klostrets huse var mindre stabile end i gårdene, idet dødsfald kun i 29,8% af tilfældene var årsag til husoverdragelser. Endvidere var graden af familiefæste mindre i husene, med en familiefæsteandel på 32,3%, end i gårdene, hvor 44,2% af overdragelserne skete til et familiemedlem. For gårdbrugernes vedkommende svarer dette ret nøje til procentsatserne for hele Sjælland i sidste halvdel af 1700-tallet. Som blandt andre Margit Mogensen bemærker, kunne det være til god gavn for et gods med en høj grad af familiefæste, da sandsynligheden for, at en bonde ville drive sin gård vel var større, hvis en søn havde mulighed for overtagelse af bruget.¹⁵

Fordelingen mellem sønnefæste og ægtning af enke var den samme for gårdene og husene. Ved husene var forholdet mellem (E) og (S) + (D) derimod næsten som 1:2. På dette punkt adskiller klostret sig væsentligt fra sjællandske forhold iøvrigt, idet der ved husoverdragelser inden for dette område i 36,9% af tilfældene blev ægtet enke og kun i 6% skete overtagelse ved søn eller svigersøn.¹⁶

Det er iøjnefaldende, hvorledes klostret omkring 1800 må have ændret sin fæstepolitik. Livsfæstet sikredes i 1700-tallets sidste halvdel reelt kun for gårdmanden i hans livstid, mens en ny mand derefter blev indsat på gården med et fæstebrev, hvis allerførste betingelse for opretholdelse af livsfæste var indgåelse af ægteskab med den siddende enke. Efter 1800 derimod fortsatte enkerne driften

14. Tabel 3: E: Enkes nye mand, S: Søn, D: Datter/Svigersøn, A: Andre. Fæsteprotokoller 1701-1854. Diverse jordebøger. Fæstebreve 8.10. 1734, 4.6. 1764, 3.9. 1821 og 3.10. 1831.

15. Oplysningerne i hus-fæstebrevene er ikke så fyldestgørende som for gårdenes vedkommende; husene angaves kun ved bynavn, og grunden til fæsterskiftet står i flere tilfælde uoplyst eller mangler ligefrem. Fæsteprotokoller 1701-1854. MOGENSEN, M., 1974 s. 40-41.

16. SKRUBBELTRANG, F., 1940 s. 110.

af gården, indtil for eksempel alderdom nødte dem til at afstå. I forhold til det øvrige Sjælland adskilte klostret sig her på afgørende vis.¹⁷

Godsøkonomi – Hovedgårdsdrift

På Roskilde Kloster var administrationen af den samlede økonomi opdelt i tre hovedgrupper: A) Et kapitalregnskab, der ved oprettelsen hørte under ridefogden, men hurtigt overtoges af patronatet og siden af en regnskabsfører. I dette regnskab indgik fra begyndelsen også den kontante udbetaling til konventualinderne (hævingen), hvilken med tiden blev varetaget af priorinden. B) Et fogedregnskab, der forestodes af ridefogden, og som omfattede såvel bøndergods som hovedgårdsdrift og både penge og naturalier. C) Et husholdningsregnskab, som priorinden var ansvarlig for.¹⁸ Da denne undersøgelses objekt er godsdriften, inddrages kapitalbevægelser og detaljer i husholdningen kun, hvor disse står i direkte forbindelse med godsdriften. Kapitalregnskabets indtægter omfattede renter af kapital, penge betalt ved indskrivning af frøkner og Lister Lehns tiende, der frem til 1715 beløb sig til 550 rd. Udgifterne i dette regnskab indbefattede udbetalingen af hæving til jomfruerne samt i den første tid poster angående bøndergods og hovedgård – udgiftsposter, der i karakter hørte hjemme i foged- eller i husholdningsregnskaberne. Desuden overførtes der i visse perioder uspecifiserede beløb fra kapitalregnskabet til fogedregnskabet.

Udover pasningen af det økonomiske system omkring godsdriften med ladegårdens produktion og transaktionen omkring indtægter fra bøndergodset, forestod ridefogden også visse sider af fæstebøndernes økonomi, såsom forvaltning af umyndiges midler og skattebetaling, hvor der, ud fra 1692-hartkornsskattens takster pr. td. hartk.: Ager og Eng: 11 mk. 4 sk., Skov- og Møllekyld: 8 mk. 4 sk., Konge- og Kirketiende: 1 mk., i størstedelen af perioden fra klostrets bønder ydedes 405-5-15 rd. og for Svogerslev kirketiende 4-4-10 rd., dog ses en nedgang i forbindelse med kvægsygssperioden omkring 1750. Desuden pålagdes der her ligesom andre steder i 1700-tallets sidste halvdel diverse ekstraskatter.¹⁹

En delmængde af klostrets egen økonomi udgjordes af hovedgårdsdriften, som fra begyndelsen var opdelt i bortfæstningen af Capelsmøllen og avlen på de resterende arealer. Her vil blive set nærmere på denne sidste, ikke bortfæstede del.²⁰ Oplysningerne om brugen af hovedgårdsmarken indskrænker sig indtil 1747 til notater om, at avlingen frem til 1.5. 1716 var bortforpagtet til én person.

17. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 344f.

18. 1699-1705 sammenholdtes kapitalregnskab og fogedregnskab, 1705-20 førtes kapitalregn. af Berte Skeel, det forblev herefter hos patronat. Hvor ingen henvisninger er anført, henvises til diverse fogedregnskaber (pengeregn., kornregn. og kvægregn.).

19. FELDBÆK, O., 1974 s. 28ff. SKRUBBELTRANG, F., 1940 s. 94. Forordning 15.1. 1701. Diverse forvalterinstrukser. NIELSEN, H., 1948 s. 45, 51, 60 og 112ff.

20. Diverse jordebøger.

De efterfølgende 31 år græssede såvel klostrets egne som andre folks kreaturer på størstedelen af Klostermarken. Da klosteret i 1746 havde mærket følgerne af kvægepesten (se s. 118), besluttede patronatet fra 1.5. 1747 at bortforpagte en del af hovedgårdens ager og eng. Der oplystes intet om markinddeling; men det fastsloges i forpagtningskontrakten, at de to forpagtere selv skulle sørge for pløjning, såning og høst af kornafgrøder, da bønderne intet avlingshoveri ydede. Det blev dog bevilget, at klostrets bønder hjalp med ved høbjergning, når blot formidlingen gik via forvalteren. På lignende vilkår bortforpagtedes dele af hovedgårdsmarken frem til 1771, samtidig med, at godset selv anvendte mindre arealer til kreaturgræsning.²¹ Klostrets sædeland bestod omkring 1770 kun af én mark, hvilket tydeligt adskilte Roskilde Kloster fra hovedparten af Sjællands øvrige godser. Fra 1771 til 1785 anvendtes hovedgårdstaksten atter hovedsagelig til græsning, såvel via bortleje som fra klostrets ladegård. Herefter bortforpagtedes den i 3 perioder 1785-89, 1789-94 og 1794-99 til flere personer, der dyrkede jorden.²² I disse år anvendtes nedenstående, udpinende driftsplan, som minder om forholdene ved græsmarksbrug (tabel 4).²³

Tabel 4. Driftsplan for hovedgårdsmarken i slutningen af 1700-tallet

1	Græs
2	Græs
3	Græs
4	Græs
5	Græs
6	Udsæd (f.eks. havre)
7	Udsæd (f.eks. havre)
8	Udsæd
9	Brak (uden gødning)
10	Brak (uden gødning)

Klostrets økonomi blev i de første ca. 100 år ikke baseret på egen kornavl, for først i 1781 registreredes kontinuerlige, mindre mængder udsæd.

21. Forpagtningskontrakter af 13.12. 1746, 7.9. 1750 og 1.9. 1756.

22. Generalhoverireglement af 22.12. 1770. CHRISTENSEN (HØRSHOLM), C., 1891 s. XXIVff.
Forpagtningskontrakt 1785, 19.9. 1788. Bortforpagtet efter auktion 18.9. 1793.

23. Frederik Juels Betænkning af 10.9. 1798. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 119.

Fig. 2. Pengeindtægter ved bortforpagtning eller bortleje af dele af hovedgårdsjorden. 1699-1799

Kilde: Jordebogsregnskaber 1699-1799

Regnskabsår: 1699-1745 og 1763-1782 pr. 11.6.

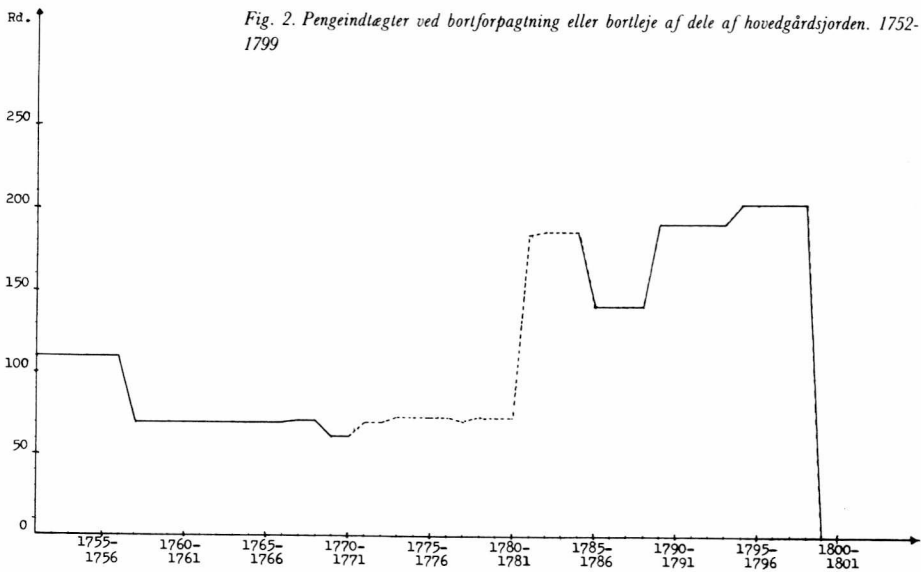
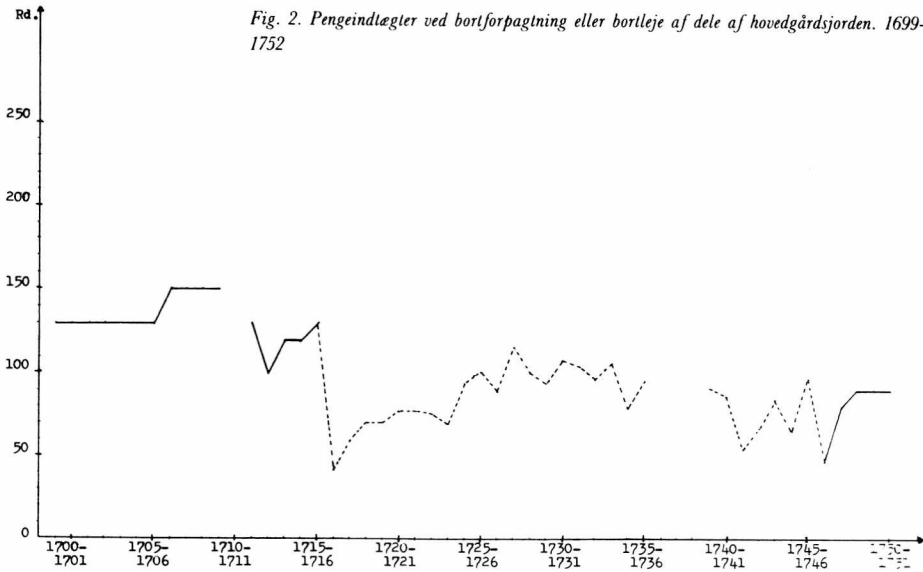
1745-1763 og 1783-1799 pr. 1.5.

Bortforpagtning

—————

Bortleje til græsning

.....

Da den 5-årige aftale mellem patronatet og 10 forpagtere udløb i 1799, skulle forvalter Lund udarbejde nye konditioner. Men tiden var ikke blot inde til småændringer. Patron Frederik Juel, der var en driftig landmand på sit eget gods, Tåsinge, havde formuleret en plan for driftsomlægning, idet dette var »absolut nødvendigt«. ²⁵ I følge Juels plan skulle hovedgårdsmarken deles i 9 stykker af 13 td. land, hvis drift kunne ske efter nedenstående (tabel 5).

Tabel 5. Skema over patron Juels driftsplan

Mark År	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Brak	Hvede e. rug	Byg m.kl.	Græs	Græs	Rug e.byg	Havre m.kl.	Græs	Græs
2.	Hvede e.rug	Byg m.kl.	Græs	Græs	Rug e.byg	Havre m.kl.	Græs	Græs	Brak
3.	Byg m.kl.	Græs	Græs	Rug e.byg	Havre m.kl.	Græs	Græs	Brak	Hvede e.rug
4.	Græs	Græs	Rug e.byg	Havre m.kl.	Græs	Græs	Brak	Hvede e.rug	Byg m.kl.
5.	Græs	Rug e.byg	Havre m.kl.	Græs	Græs	Brak	Hvede e.rug	Byg m.kl.	Græs
6.	Rug e.byg	Havre	Græs	Græs	Brak	Hvede e.rug	Byg m.kl.	Græs	Græs
7.	Havre m.kl.	Græs	Græs	Brak	Hvede e.rug	Byg m.kl.	Græs	Græs	Rug e.byg
8.	Græs	Græs	Brak	Hvede e.rug	Byg m.kl.	Græs	Græs	Rug e.byg	Havre m.kl.
9.	Græs	Brak	Hvede e.rug	Byg m.kl.	Græs	Græs	Rug e.byg	Havre m.kl.	Græs

Kilde: Frederik Juels betænkning af 10.9.1798.

Hver afdeling skulle gødes mindst én gang i løbet af den 9-årige periode. Kornavlingsparcellerne kunne så bortforpagtes, mens de 4 marker med græs skulle bruges af klostrets kreaturer samt af én ko pr. jordløs husmand. Græsningsarealerne, der ialt kunne rumme 40-45 stykker kvæg, skulle forberedes ved, at der sammen med byg eller havre såedes kløver og rajgræs (»Byg m.kl.«). Denne driftsomlægning ville medføre en forbedring af jorden og klostrets indtjening. Den konstitue-

24. Pro Memoria dat. 17.7. 1798 fra priorinde Møsting til patronat. Pro Memoria dat. 17.7. 1798 fra forvalter Lund til patron Skeel.

25. ENGELSTOFT, P., 1937 Bd. XII s. 86, Frederik Juel. Pro Memoria dat. 11.9. 1798 fra patron Juel til patron Skeel.

rede forvalter, Gierlew, nærede sympati for den fremsatte plan, men anså det dog for nødvendigt at tildele 2 td. land til de ialt 19 huse; tilbage blev på denne måde 82 td. land til dyrkning. Dette tilløb til koppelbrug opstod relativ sent, i betragtning af, at flere godser i de forløbne ca. 30 år allerede havde indført denne driftsform.

Resultatet af planerne blev, at husene (incl. Capelsmøllen) ialt fik tillagt godt 42 td. land, der dyrkedes i 9-årsperioder, hvor afgrøderne: byg, rug, byg, rug og havre med kløver efterfulgtes af fire år med græs; og at klostret selv i 1803 drev ca. 99 td. land ved en tilnærmet vekseldrift²⁶.

Tabel 6. Driftsskema fra 1803

Mark	1	2	3	4
År				
1.	Brakfrugter	Byg m. kløver	Kløvergræsning	Hvede el. rug
2.	Byg m. kløver	Kløvergræsning	Hvede el. rug	Brakfrugter
3.	Kløvergræsning	Hvede el. rug	Brakfrugter	Byg m. kløver
4.	Hvede el. rug	Brakfrugter	Byg m. kløver	Kløvergræsning

Kilde: Forvalter Wollings efterretninger til matrikel dec. 1803.

Først med denne udbygning af og koncentration omkring hovedgårdsdriften indførtes brak- og foderafgrøder så som ærter, vikker, kartofler og i de første 15 år tillige kålrabi i godsøkonomien.

Udbyttet af de fire almindelige kornsorter, hvede, rug, byg og havre, faldt bedst ud for de tre første. I 1801 var foldudbyttet (indhøstet mængde/mængde udsæd) for rug 5, mens byggen lå på 7. For rugens vedkommende svarede det nøje til Begtrups angivelser, hvorimod klostrets byghøst, sammenlignet med Begtrups tal lå væsentligt under forholdene på sjællandske hovedgårde som helhed med deres 10-12 fold i 1799, mens Skrubbeltang anfører et gennemsnitligt udbytte på 6-7 fold for østdanske godser omkring 1800.²⁷ Men i de følgende år steg klostrets foldudbytte for byg dog til ca. 10. Udnyttelsen af havren var derimod minimal. Fra 1804 til 1811 udgjorde mængden af det indhøstede endog mindre end eller det samme som udsædens størrelse. Det må endvidere bemærkes, at det virkelige foldudbytte har været lidt større end angivet, idet tærskerne til tider udtog løn til sig selv, endda før den indhøstede mængde opgaves til forvalteren.

26. Frederik Juels betænkning af 10.9. 1798. Pro Memoria dat. 21.9. 1798 fra Gierlew til priorinde Møsting. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 398ff. LØGSTRUP, B., 1974 s. 26ff. Efterretning til matrikel dec. 1803. Udarbejdet af forvalter Wolling. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 400. RUMAR, L., 1967 s. 53.

27. BEGTRUP, G., 1803 s. 114 og 120ff. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 400ff.

Tabel 7. Foldudbytte 1801-1819

År	Hvede	Rug	Byg	Havre	År	Hvede	Rug	Byg	Havre
1801		5	7	3	1811	4	2	7	1
1802		4	10	3	1812	11	15	10	3
1803	8	2	12	7	1813	4	8	9	2
1804	6	2	7	0	1814	9	9	7	5
1805	1½	2	11	½	1815	10	7	9	3
1806		8	15	½	1816	10	5	8	5
1807	5		11	¾	1817	7	11	8	3
1808	5		9	0	1818	7	9	8	1
1809	4		11	2	1819	9	12	8	3
1810	9	9	11	1					

Kilde: Fogedregnskaber 1800-1819 (kornregnskaber).

Sammen med det forøgede udbytte vandt den 2-radede byg fra 1825 meget stærkt frem, ligesom den allerede tidligere havde gjort det andre steder.²⁸

Klostrets besætning af såvel hornkvæg som får registreredes første gang i 1724-25 med en beholdning den 11.6. 1724 på 31 køer, 3 kvier, 3 kalve, 1 tyr og 50 får, beder og lam.

Bestanden af nytillkomne køer skabtes hovedsagelig gennem køb, idet størstedelen af kalvene slagtedes til damernes underhold, mens kun et mindre antal via kviestadiet blev køer. Roskilde Kloster var som andre landbrug underlagt naturens luner herunder også kvægsygeepidemierne i 1700-tallets sidste halvdel. Her var det især den første i 1745, der fik betydning, idet den efter tabet af en temmelig stor hornkvægsbestand medførte en omlægning af hovedgårdsdriften; og herefter forekom kvæg kun til forbrug og ikke til avl. De sidste epidemier i 1770-erne mærkedes ikke stærkt. Efter genoptagelsen af klostrets egen drift af hovedgårdsjorden indførtes kvægavl atter, men mængden af kreaturer fra 1700-tallets første halvdel nåedes aldrig senere, så de indirekte følger af den første kvægsygeperiode var ganske mærkbare. I forbindelse med bortforpagtningen af den totale hovedgårdsavling, bortsolgtes endelig hele kvægbestanden ved auktion den 29.4. 1852.²⁹

Beholdningen af får var i stadig vækst frem til 1747, da den nåede sit højdepunkt med 85 får, 33 beder og 55 lam. I 1748 var fårebestanden atter dalet til 24 stk., og frem til 1799 udgjorde mængden et årligt gennemsnit på 19 får. Bedebestande svingede mere, nemlig mellem 5 og 30, og androg et gennemsnit på 16, hvilket tillige var gennemsnittet for beholdningen af lam. Desuden havde klostret

28. BEGTRUP, G., 1803 s. 117f.

29. KRISTENSEN, H.P., 1909-11 s. 254ff., 284, 286ff. og 308.

1-2 væddere. Mens hornkvægsavl var stor, anvendtes hovedsagelig får og beder til slagtning; men efter 1745 inddroges nu også lammekødet, alt imens eget oksekød måtte vige.

Gennem hele 1700-tallet har et par fedesvin sikkert været holdt på klostret; men efter omlægningen i 1799 opbyggedes i de første 30 år af 1800-tallet en hel lille svinebesætning og -avling, der kulminerede i 1810 med en beholdning på 21 svin og 10 smågrise; og forbruget af eget svinekød i husholdningen blev dermed tilsvarende forøget. Efter 1831 holdtes svinebestanden udelukkende ved lige gennem køb til forbrug.

Heste anvendtes såvel til arbejdskørsel som til befordring af konventualinderne; men først i 1801 registreredes antallet, og beholdningen holdt sig frem til 1852 på 6-10 stk. Ved auktionen i 1852 afhændedes 7 heste, og kun 2 bibeholdtes som køreheste.

Hoveriet *in natura* var igennem hele perioden udelukkende koncentreret omkring høslet, reparationer af ladegården og rejser til for eksempel København. I forbindelse med generalhoverireglementet i følge forordningen af 6.5. 1769 opgjordes det, at 21 af gårdfæsterne ydede hoveri mens 2 var helt frie. Der skulle derefter erlægges ialt 59 spanddage, 186 gangdage med karl og 204 med pige. Sammenlignet med forholdene andre steder på Sjælland var arbejdsydelseerne til klostret små, idet dets gårdmænd tilsammen skulle yde spanddage svarende til hvad én enkelt bonde måtte forrette, hvis han var underlagt et privat gods.³⁰ Som følge af hoveriforeningsplacaten af 24.6. 1791 blev der på Roskilde Kloster udarbejdet en overenskomst allerede 14.10. 1791, hvorefter klostret skulle modtage ialt 196 spanddage, 252 og 196 gangdage. Ligesom på andre godser udviste dette en stigning i forhold til det fastsatte hoveri i generalhoverireglementet. Men den anførte kvote blev ikke udnyttet fuldtud, således brugtes i 1801-02 kun 108 af 200 mulige spanddage og 99 af 200 gangdage; og frem til 1814 anvendtes med faldende intensitet ialt mellem 41 og 116 spanddage og mellem 32 og 76 gangdage med karl, mens piger eller drenge stillede til mægning i fra 31 til 48 dage. Fra 1814 afløstes det resterende hoveri i forbindelse med fæsteforandringer frem til 1851, hvorefter intet gårdmandshoveri længere blev ydet til Roskilde Kloster.³¹ Den arbejdskraftsmangel, som opstod på grund af det ringe gårdmandshoveri, udlignedes enten ved køb af arbejdskraft især til tærskning eller ved husmændenes ugedagsarbejde, hvormed især fæste af husene på hovedgårdsjorden betaltes. Husmændenes arbejde bestod i modsætning til andre steder af såvel avlingshove-

30. Forpagtningskontrakt 13.12. 1746. Forordning af 6.5. 1769. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 357ff. og 361. JENSEN, H., 1936 s. 75. Generalhoverireglement for Roskilde Kloster af 22.12. 1770.

31. Placat af 24.6. 1791. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 380ff. Placat af 23.12. 1791. Hoveriforening på Roskilde Kloster, 14.10. 1791. SKRUBBELTRANG, F., 1973 s. 20. Fortegnelse over ud- og tilbageleverede hoveribilletter. Hoveriprotokol 1800-1852.

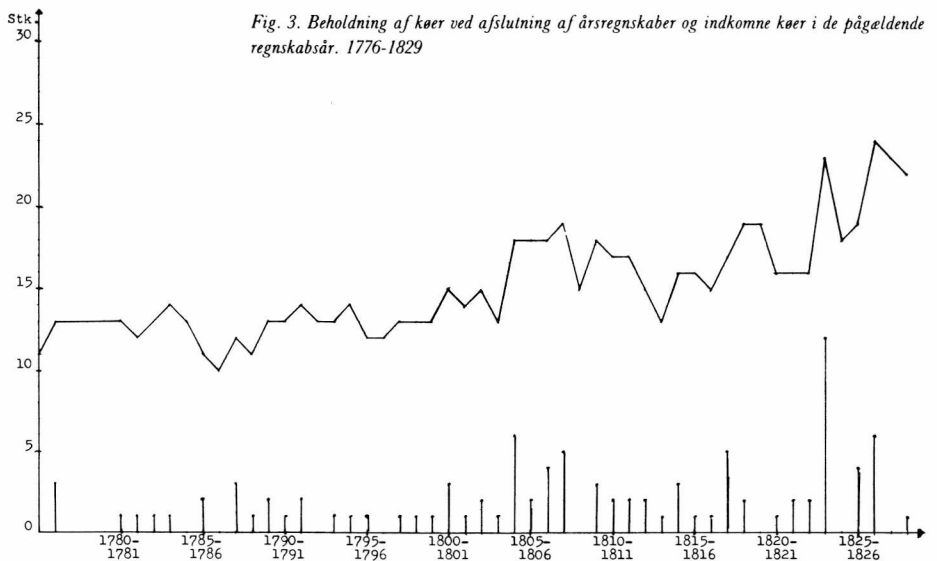
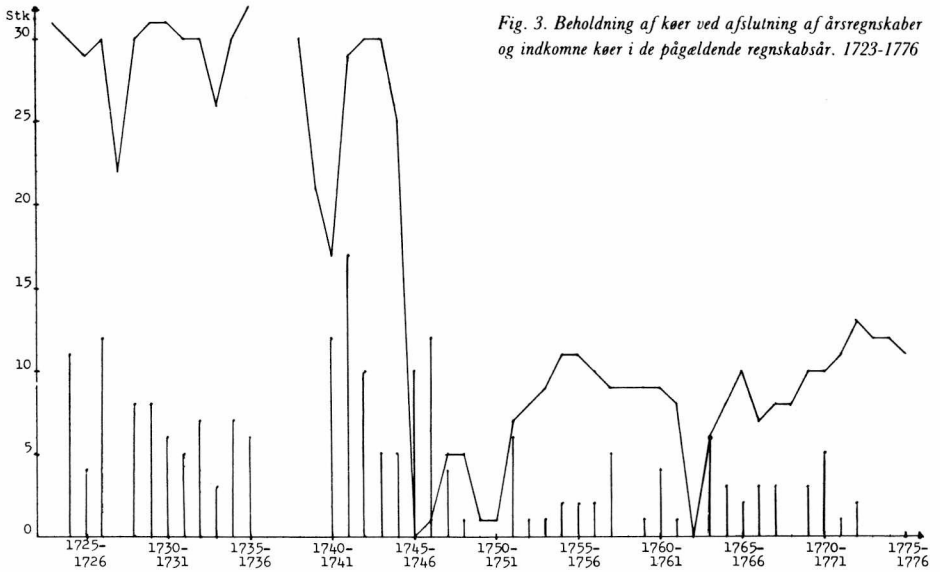
Fig. 3. Beholdning af køer ved afslutning af årsregnskaber og indkomne køer i de pågældende regnskabsår. 1723-1852

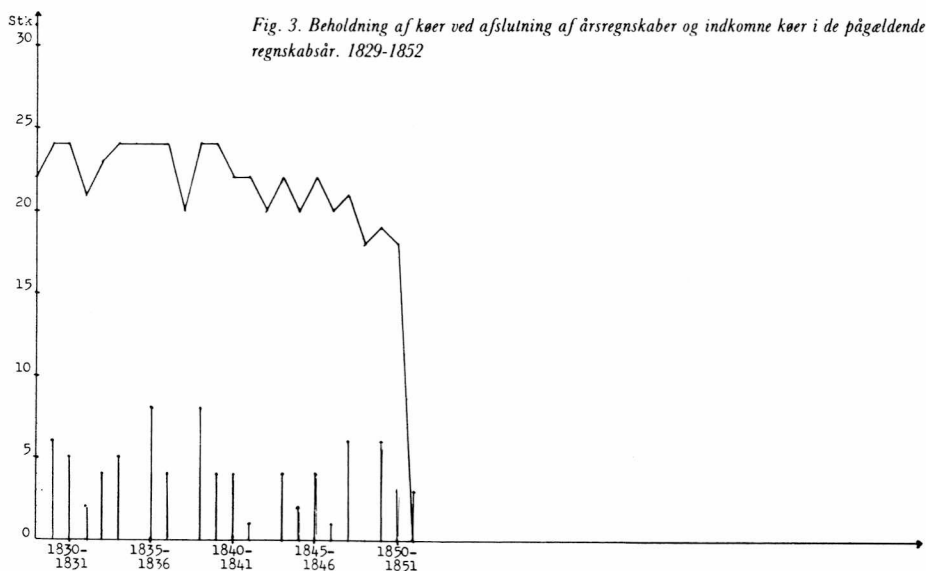
Kilde: Kvægregnskaber i jordebogsregnskaber 1724-1852 (excl. 1727-28 og 1736-39).

Regnskabsår: 1724-1745 og 1763-1783 pr. 11.6.

1745-1763 og 1783-1852 pr. 1.5.

Beholdning: Kurve. Indkomne køer: Søjlediagram.

ri med pløjning, såning og møgagning som det såkaldte småhoveri med havearbejde og rulning!³²

Indtægter – Penge og Naturalier

Hovedbestandene i *pengeindtægterne* fremgår af tabel 8. Ved den bevilgede ret til Svogerslev kirketiende modtog klostret tiende fra 28-5-1-1 td. hartkorn, rettigheden hertil bortfæstedes fra 1751 på livstid til købmand David Lange, og det indbragte frem til 1790 mellem 65 og 100 rd. om året.³³

I 1699 blev stiftelsen tildelt et privilegium på 100 læs brænde fra de kongelige skove ved Roskilde. Samtidig med at leverancen i 1705 overgik til Bistrup gods afløstes den med 75 rd., som derefter betaltes årligt. Da denne ydelse ikke rakte langt i 1800-tallets første halvdel, forsøgte patronatet i midten af 1820-erne atter at få leverancen in natura, men dette lykkedes dog ikke.³⁴

32. Diverse jordebøger. SKRUBBELTRANG, F., 1940 s. 123. Fæsteprotokoller 1701-1854 angiver, at husmændene på hovedgårdstaksten skal forrette 52 ugedage. Bog over husmændenes pligtarbejde 1824-55. SKRUBBELTRANG, F., 1940 s. 86 og 121.

33. Kongelig bevilling af 15.5. 1711. Fæstebrev dat. 27.5. 1744, prior. E. Friis på patronats vegne til købmand David Lange.

34. Tildeling af 100 læs brænde (fra Bistrup gods) 4.12. 1705. SKEEL, V., 1867 s. 13. Dokumenter vedkommende den af Klostret anlagte sag mod Københavns Magistrat ang. 100 læs brænde.

Tabel 8. Fortegnelse over pengeindtægter

1)	Overskud fra Svogerslev kirketiende
2)	Afløsning af 100 læs brænde fra Bistrup
3)	Kontante overførsler fra kapitalregnskabet
4)	Forpagtningsafgifter
5)	Uvisse indtægter (indfæstning m.m.)
6)	Landgilde, hoveri- og huspenge
7)	Salg af korn
8)	Salg af andre produkter

Kilde: Diverse fogedregnskaber.

En ikke uvæsentlig indtægt for selve godsdriften udgjorde de saltvandsindsprøjtninger i form af kontanter, der i lange tidsrum blev tilført fra kapitalregnskabet. Således indbetalte såvel Berte Skeel som Birgitte Skeel mellem 19,7 og 46,7% af de årlige pengeindtægter fra 1715 til 1736. Disse overførsler praktiseredes kontinuerligt frem til 1765 og igen omkring 1800 og atter fra 1822 indtil 1836, dog med enkelte undtagelser. Selv om det i perioder tydeligvis var institutionens egen formue, der således anvendtes, kan det ikke udelukkes, at der også er tilflydt klostret midler fra patronernes eller priorindernes egne kasser. Det må i den forbindelse bemærkes, at såvel kasserer Bechmann som patron Skeel i regnskabsårene 1799-1800 og 1800-01 bidrog med beløb. At behovet for kapital til forbrug var væsentlig større end godsdriftens indtægters formåen, fremgår af, at de to patronesser Skeel frem til 1736 endvidere afholdt uspecificerede husholdningsudgifter for mellem 484 og 873 rd., hvilket er fra 50 til 100% af de opførte godsindtægter inklusive kapitaltilskuddene.

De 100 år, da størstedelen af hovedgårdsmarken enten var bortforpagtet eller bortlejet, gav som det fremgår af fig. 2 en svingende indkomst, hvor forpagtningsafgifterne var de mest stabile, idet de aftaltes som en fast årlig afgift, mens græsningslejen betaltes pr. græssende stykke kvæg. Endvidere var nogle fiske-damme i Klostermarken en tid bortforpagtet.³⁵

Til gruppen »uvisse indtægter« hørte indfæstning og sagefald, herunder lejermålsbøder. Blandt disse var indfæstning langt den største post. Denne betaltes af gård- eller husmænd ved fæstets tiltrædelse og afhang af brugenes størrelser og tilstand samt af betalernes formåen.³⁶

Som det fremgår af tabel 10 anførtes der i over halvdelen af de ialt 442 fæstebreve fra klostret en indfæstning. Med enkelte undtagelser var betalingsmidlet penge. Den gennemsnitlige pengeindfæstning i 10-årsperioder aflæses i tabel 9.

35. Forpagtningskontrakt dat. 10.2. 1747 mellem forvalter Rosted, Bistrup og prior. E. Friis. Forpagtningskontrakter dat. 9.11. 1756 og 7.9. 1768 mellem Peder Brünich og prior. E. Friis.

36. HVIDTFELDT, J., 1952-56 s. 288 og 419. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 75 og 347.

Betaling af indfæstning med naturalier fandt imidlertid sted i landbrugskriseårene 1819, 1821 og 1824.

Da bødebetalingerne var yderst beskedne eller slet ikke forekom, blev resultatet, at med perioder med indfæstningsfri fæsteforandringer eller uden fæsterskifter fulgte lave »uvisse indtægter«.

Fra 1699 til 1852 skete der en stigning i indfæstningens gennemsnitlige størrelse. De landsdækkende økonomiske problemer efter misvækst i 1720-erne affødte i 1730-erne en lille nedgang i afgifternes størrelse, mens kvægsygen 1745-50 medførte en betydelig vækst i de indfæstningsfrie gårdoverdragelser.³⁷ Landbrugets begyndende fremgang i 1700-tallets anden halvdel, viste sig i 1770-erne ved en indfæstningsforøgelse til små 70 rd. og et fald i antallet af fæsteforandringer, hvor gårdmanden fritoges for betaling. Eventuelle dårlige høstudbytter i 1770-erne satte sig således ikke spor i manglende betalingsevne.³⁸ Landboreformernes, herunder især udskiftningens, gode indflydelse på bondebrugene, samt inflationen, medførte en stigning til 100-200 rd. pr. gård i tiden 1790-1810.³⁹ Efter pengeforvirringen og landbrugskrisen i 1820-erne fandt gårdindfæstningerne omsider et stabilt leje på mellem 400-800 rd. Krisen resulterede imidlertid ikke i nogen forøgelse af fæsterskifter uden tiltrædelsesafgift.⁴⁰

Roskilde Kloster fik frem til 1799 i gennemsnit langt større indfæstning pr. gård end de 10 sjællandske godser, som Skrubbeltrang har undersøgt. I samme undersøgelse påvises store landsdelsforskelle; men udsving mellem Sjællands godser ses ikke, så det er desværre ikke muligt at konstatere, om klostret adskiller sig så tydeligt fra de enkelte godser, som gennemsnittet antyder. Sammenlignet med det nærliggende Bistrup gods ydede klostrets gårdbrugere også mere indfæstning. 1705-25 betalte over halvdelen af de nye Bistrupfæstere under 20 rd., mens denne sats kun betaltes af 2 ud af 5 klosterbønder. Fra 1728-61 var det almindeligste på Bistrup 10-20 rd., hvorimod kun 7 ud af 16 gårdmænd på Roskilde Kloster betalte 20 rd. eller derunder. De højere indfæstningssatser kan være et led i kompensationen for det lave hoveri, kompensationen blev dog kun reel når der virkelig betaltes.

Da gruppen med de 159 indfæstningsfrie overdragelser også rummer godt 20 fæstebreve, hvor stedsmaal slet ikke omtales, men hvor den her anvendte anbringelse er godtgjort af andre forhold, må fordelingen mellem betalende og ikke-betalende alligevel kunne siges at svare til de hos Skrubbeltrang anførte tal for betalende og fritagne.⁴¹

37. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 181 og KRISTENSEN, H.P., 1909-11 s. 254ff. og FELDBÆK, O., 1974 s. 96.

38. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 400.

39. HANSEN, S.A., 1972 s. 87ff. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 395.

40. HANSEN, S.A., 1972 s. 95ff. og 103f. KYRRE, H., 1932. PEDERSEN, E.H., 1970 s. 124-198.

41. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 228 og 348. LINVALD, A., 1931 s. 109ff. Fæsteprotokoller 1701-1854.

Størstedelen af husindfæstningerne lå frem til ca. 1780 typisk på 2-4 rd. Efter udskiftningerne med deraf følgende jord til husmændene steg indfæstningerne imidlertid markant (se tabel 9). Og efter ca. 1800 hører både gård- og hustilrædelser uden betaling til sjældenhederne.

Var de »uvisse indtægter« en meget ustabil post for godset, blev de til gengæld en kærkommen ekstraindtægt for klostrets ridefogder; idet disse gennem hele perioden modtog de såkaldte fogedpenge, hvilket på Roskilde Kloster indebar, at 10% af den fastsatte sum tilfaldt forvalteren, og *ikke* som anført andre steder, at bønderne måtte betale 10% mere end det angivne beløb.⁴²

Tabel 9. Gennemsnitlig pengeindfæstning for gårde og huse samt indfæstningsfri brugsoverdragelser

	1700-1710		1711-1720		1721-1730*		1731-1740		1741-1750	
	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.
Gårde	4	30	—	—	4	38	4	28	7	40
Huse	—	—	—	—	6	2	15	3	4	6
	Ind.fri		Ind.fri		Ind.fri		Ind.fri		Ind.fri	
Gårde	5		4		9		14		12	
Huse	2		—		6		3		7	
	1751-1760		1761-1770		1771-1780		1781-1790		1791-1800	
	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.
Gårde	9	37	7	38	7	69	4	68	4	123
Huse	14	3	7	3	24	3	17	6	5	9
	Ind.fri		Ind.fri		Ind.fri		Ind.fri		Ind.fri	
Gårde	10		3		4		2		—	
Huse	14		10		11		16		4	
	1801-1810		1811-1820*		1821-1830*		1831-1840		1841-1852	
	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.	Ind.	Rdl.
Gårde	8	169	2	2479	9	418	9	506	11	600
Huse	17	23	11	NB	22	72	17	59	27	68
	Ind.fri		Ind.fri		Ind.fri		Ind.fri		Ind.fri	
Gårde	1		—		1		1		—	
Huse	5		1		5		4		5	

* 1721-1730: 1723 ydede yderligere ét hus korn.

* 1811-1820: 1813 de to gårde betalte 142 td. byg afløst med ialt 4957 rd.

NB 1814 7 huse med et gennemsnit på 99 rd. + 1 hus med
20 rd. sølvværdi (225 rd. dansk curant).

1819 2 huse med et gennemsnit på 8 rd. + 1 hus med 8 td. byg.

* 1821-1830: 1821 yderligere 2 gårde betalte hver 60 td. byg.

1824 yderligere 5 huse leverede i gennemsnit 8,4 td. byg.

42. FUSSING, H., 1942 s. 87ff. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 75.

Tabel 10. Oversigt over samlet antal indfæstningsbetalende og indfæstningsfri brugsoverdragelser

	Ind.	Ind.fri	Ialt
Gårde	91	66	157
Huse	192	93	285
Ialt	283	159	442

Tabel 9 og 10: Kilder: Fæsteprotokoller 1701-1852.

De direkte indtægter, som Roskilde Kloster modtog fra sit bøndergods, benævntes *jordebogsindtægter* og omfattede landgilde, hoveripenge og huspenge. Gårdmændenes landgilde ydedes såvel i penge som i korn og småredsler. Selve pengelandgilden blev beskeden; men da gårdbrugernes hoveri var meget begrænset, betalte fra 1736 til 1803 til gengæld en større fast afløsning på ialt 141-2-8 rd. Husmændene i landsbyerne erlagde årligt en afgift på ca. 4 rd. pr. hus for at have disse i fæste. Hertil kom de noget større afgifter for Capelsmøllen og Tørvehuset. Huspengenes samlede beløb voksede naturligvis som følge af husenes øgede antal. Og ved den endelige afløsning af gårdmændenes hoveri i 1800-tallets første halvdel steg de samlede, fastsatte pengeafgifter. Fæsteren på gården i Gerdrup var desuden sat til smørlandgilde på $\frac{1}{2}$ td., der var afløst med 8 rd. Den mulige, totale pengeafgift steg i løbet af 1700-tallet fra ca. 250 rd. i 1700 til 340 rd. i 1800, mens afgiften i 1851 blev sat til 463-69½ rd.⁴³ Af tabel 11 fremgår det, hvorledes klostrets virkelige indtægter var afhængig af konjunkturerne. Dette forhold kommer til udtryk gennem de varierende restancer, der kunne svinge stærkt fra år til år, således at perioderne for restancerne gennemsnit (angivet i afrundede tal) ikke er lige lange. Betydelig vækst i restancerne kan især konstateres i forbindelse med den første kvægsygeperiode i midten af 1700-tallet og under afsætningskrisen for korn i 1820-erne.

I visse tilfælde fik fæstere, der sad dårligt i det, allerede ved afgiftens fastsættelse »modereret« dens størrelse med en nedsættelse, som kunne være af enten midlertidig eller permanent karakter. Som følge af restancer og moderationer blev landgildeindtægten derfor ikke så sikker, som man i første omgang kunne forvente det. Sammenholdes nu landgildebetalingen såvel i penge som i korn og bøndernes skattebetaling med restancerne, springer det i øjnene, hvorledes klostret hellere så, at bønderne ydede skat og skyldte i landgilde end omvendt – hellere mangle indtægt end have direkte udgift!

Ligesom på andre godser leverede klostrets bønder kornlandgilden i byg, rug og havre, hvoraf byggets andel var langt den største.⁴⁴ I de første 65 år hang

43. Diverse jordebøger.

44. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 164 og 229. Diverse jordebøger.

ændringerne i landgilden nøje sammen med forskydninger i det samlede hartkornstilliggende. Moderation af landgildeydelse forekom også for kornet, såvel vedvarende som periodisk; dette er årsagen til forskydningerne i den fastsatte landgilde frem til begyndelsen af 1800-tallet. Herefter forøgedes landgildeindtægten i alle tre kornsorter, fordi husene som følge af jordtildelingen også måtte erlægge en afgift i korn. Den meget kraftige stigning i byglandgilden, skyldtes desuden en afgiftsforhøjelse på ca. 15 td. byg pr. gård, der ved fæsterskifte blev hoverifri, og hvor afgiften ikke erlagdes i penge. Byglandgilden var derved 572-6¹⁰/₁₁ td. i regnskabsåret 1851-52.⁴⁵

Tabel 11. Gennemsnittet af den årlige landgilderestance i penge

Tidsrum	Rd.	Tidsrum	Rd.	Tidsrum	Rd.	Tidsrum	Rd.
1699-1715	115	1765-1767	13	1804-1811	295	1829-1833	154
1715-1731	125	1767-1773	10	1811-1812	—	1833-1837	7
1731-1732	25	1773-1779	126	1812-1818	0	1837-1840	0
1732-1742	137	1779-1787	127	1818-1819	150	1840-1841	10
1742-1745	266	1787-1794	123	1819-1821	0	1841-1847	0
1745-1751	844	1794-1797	45	1821-1823	327	1847-1851	12
1751-1764	683	1797-1799	286	1823-1825	975	1851-1852	65
1764-1765	999	1799-1804	30	1825-1829	720		

Kilde: Fogedregnskaber 1699-1852.

Da bønderne selv i forholdsvis gode tider stod med restancer, manglede klostret derved midler, der kunne være indtjent ved salg af landgildekorn. Fald i restancerne skyldtes sjældent en indbetaling, selv om det da forekom. I mange tilfælde anførtes en restancestørrelse som »omdrag og udgift«, hvilket betød, at mængden var eftergivet eller regnet for tabt.⁴⁶ Således fremkaldtes de første to års nedgang i restancerne udelukkende af omdrag. Efter en stadig vækst, der bragte restancerne i rug og havre helt op omkring den årlige afgiftsstørrelse, gav Berte Skeel 3.12.1706 ordre til at omdrage landgilde- og lånekorn på ialt 41-3-2²/₃ td. rug, 58-3-0 td. byg og 58-2-0 td. havre. Denne handling bremsede væksten i udeståender.

At misvækst ofte var et mere lokalt fænomen, understreges af, at nævnte misvækstår som 1720 og 1726-27 ligefrem gav nedgang i restancer. På den anden side bør det også bemærkes, at prisstigningsperioden 1711-20 indebar øgede restancer.⁴⁷

45. Diverse jordebøger. Jordebog 1766-67, midlertidig moderation ved Ved. 2. (gælder så længe gammel fæster lever), permanent ved Ved. 1, Jyl. 1 og gårdene i Vindinge.

46. Ordbog over det danske Sprog, 1934, Bd. 15.

47. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 182.

De bratte restancefald i 1715-16, 1723-24 og 1732-33 skyldtes ridefogedskifter, hvor der tilsyneladende begyndtes på en frisk; og man må da have anset restancerne for tabt. At klostret sjældent kunne påregne at få en landgilde- eller hoveripengerestance dækket ind igen, aflæses også af forholdsreglerne ved bønderes dødsfald og efterfølgende skifter. En gård, som var tynget af store restancer, var som oftest også præget af mærkbar brøstfældighed, hvilket medførte, at boets midler ikke kunne opveje blot godsets fordringer. Desuden afsluttedes skifteforretningerne hyppigt med, at enken forblev på gården og lovede at istandsætte denne samt at betale den opregnede gæld, mod at der ikke gjordes udlæg. Men det var dog tvivlsomt, hvordan denne gæld pludselig skulle kunne betales, når den var blevet opsummeret. Således er der intet, der tyder på, at de 392 rd., svarende til 42 års hoveripenge, nogensinde er kommet ind efter Gerdrupgårdfæsterens død i 1758. Her afstod enken dog gården til sin avlskarl mod aftægt.⁴⁸

De vanskelige forhold for landbruget i 1730-erne og 1740-erne implicerede en betydelig vækst i restancerne, der trods eftergivelse af lånekorn og landgilde i 1746. kulminerede i 1749 med samlede restancer på 57-0-3⅓ td. rug, 133-7-1 td. byg og 166-6-2 td. havre. Efter forvalterskifte i 1751 viskedes restancetavlen endnu engang ren, idet de manglende indbetalinger dog holdtes i mente ved notat i margenen frem til 1772, hvor også erindringen om 1749-restancerne forsvandt uden bemærkning. De opsummerede restancer i 1761 blev alle eftergivet. Den begyndende fremgang i 1700-tallets sidste halvdel ses derved, at væksten i restancer aftog, samtidig med at indbetaling eller afløsning af restancer blev meget hyppig.

Ændringer i forholdet mellem restancer og indkommet landgilde afspejles også tydeligt i gårdenes forhold. Således udviser skifterne tendens til stigende overskud i boerne, samtidig med at restancer ikke forekommer.⁴⁹

Da nye afgrøder tillige blev inddraget i bondebrugene i løbet af 1800-tallets første halvdel, viste det sig kun undtagelsesvis i landgilden, når en lille del rug eller byg blev ombyttet med tilsvarende eller lidt mindre mængde vikker.⁵⁰

Som den tredje komponent i landgildesystemet står ydelsen af småredsler, der på klostret omfattede lam, gæs, høns og æg. Restancer forekom med enkelte undtagelser kun frem til 1719.⁵¹ Ændringerne i leverancernes størrelse afhang tydeligvis af op- og nedgangen i gårdantal. I den undersøgte periodes fulde udstrækning anvendtes hele denne afgift, der udelukkende betaltes af gårdbrugere, til klostrets husholdning. Landgildeafgifterne såvel i korn som småredsel, svarer pr. gård til det sjællandske gennemsnit.⁵²

48. Skifteprotokol 1751-1763, skifte af 3.6. 1758.

49. FELDBÆK, O., 1974 s. 96. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 214. Skifteprotokoller 1703-1850.

50. Fogedregnskaber 1820-23, rug ombyttes med vikker. Fogedregnskaber 1830-32, byg ombyttes med vikker.

51. Diverse jordebøger.

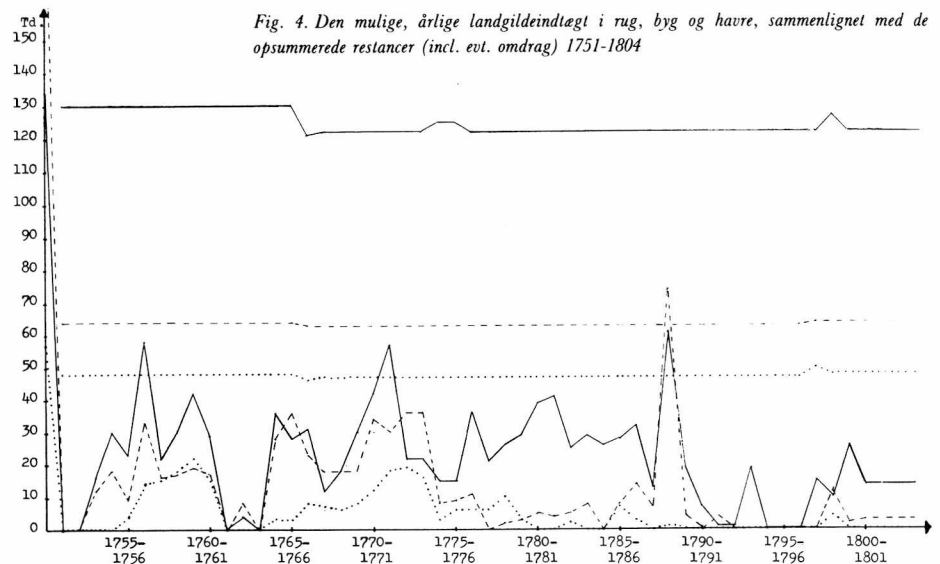
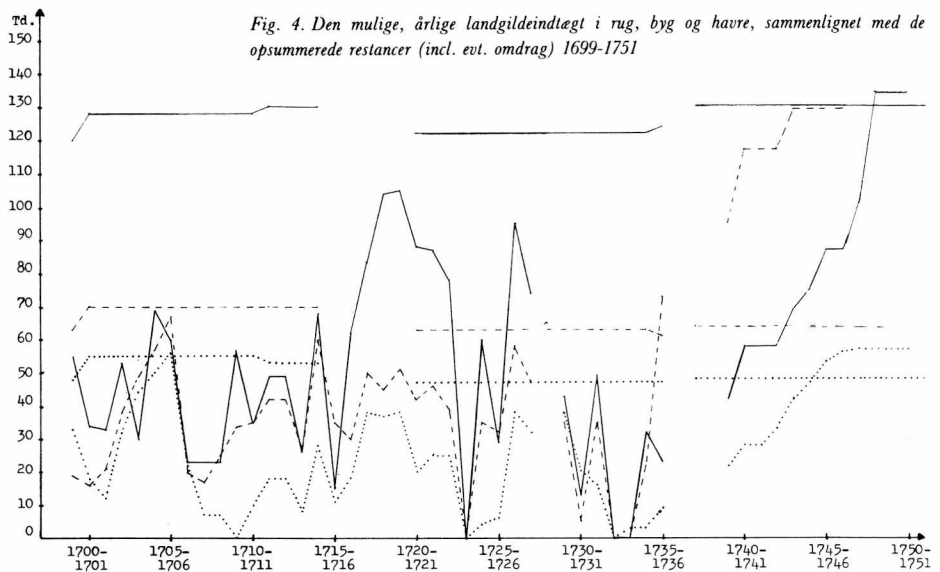
52. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 350, ydelse pr. helgård (Sjælland): Småredsler: 1 lam, 1-2 gæs, 2 par høns og 1 snes æg. Korn: 6¼ skp. rug, 37¼ skp. byg og 11 skp. havre (før 1750), efter 1750 var de to sidstnævnte kornleverancer lidt mindre.

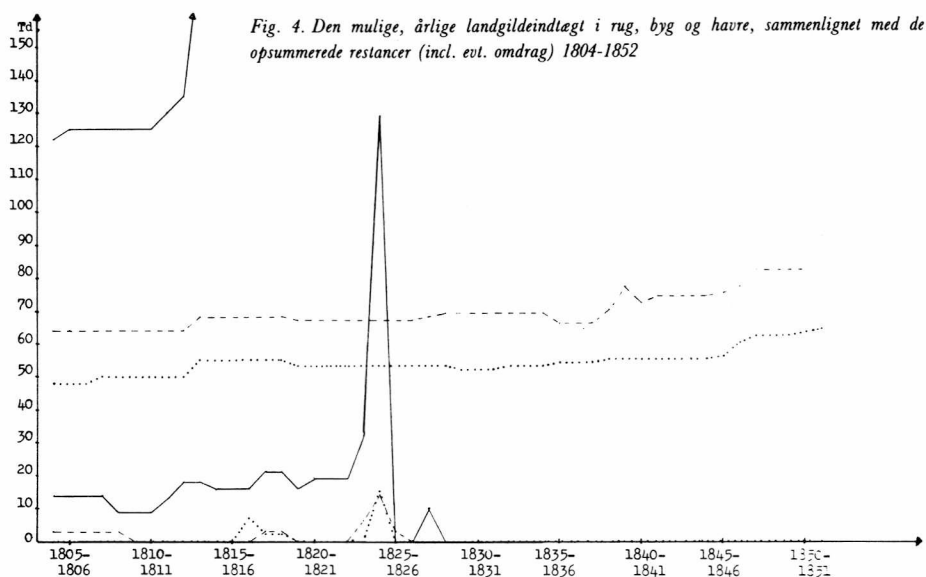
Fig. 4. Den mulige, årlige landgildeindtægt i byg, havre og rug, sammenlignet med de opsummerede restancer (incl. evt. omdrag) 1699-1852

Kilder: Jordebøger 1698-1852, Jordebogsregnskaber 1698-1852 (excl. 1736-39).
Regnskabsår: 1699-1745 og 1763-82 pr. 11.6.
1745-1763 og 1783-1852 pr. 1.5.

Byg ————— Havre - - - - - Rug

Kornmængdeangivelserne er afrundet til hele tønder.

Tabel 12. Småredsellandgilde 1699-1852

Tidsrum	Lam stk.	Gæs stk.	Høns stk.	Æg snes
1699-1718	28	31	118	27½
1718-1723	25	29	102	27½
1723-1736	26	29	110	27½
1739-1852	26½	30	112	29½

Kilde: Fogedregnskaber 1699-1852. Diverse jordebøger.

Mens rettigheden til Svogerslev kirketiende var et privilegium, havde godset fra 1698 fæstet Himmelev kongetiende for en afgift, der beløb sig til godt 100 rd. Kornet toges i størstedelen af perioden i kærven, og blev i klostrets lade tærsket af betalte folk sammen med mindre eller større mængder af indhøstet korn.

Op til 1801 leveredes alt *tiende* i rug, byg og havre. Herefter udskiftedes havren til fordel for ærter eller vikker, der fra 1804 helt eller delvis ydedes i skæppen, hvilket også gjorde sig gældende for variable kvanta af tiendebyggen. Det erhvervede tiendekorns omfang lå mellem 20 og 100 td., alt afhængig af kornsort og eventuel dårlig høst. Her var ydelserne dog gennemgående størst i byg. Indtægter i form af tiende var trods konjunktursvingningerne mere stabile end landgilden.

Som en sjælden post i kornindtægterne optrådte »indkøbte mængder«. Hvor kornkøb figurerede, var det fremkaldt af øgede restancer, behov for lånekorn eller forstrækninger.

Herudover indskrænkede kornvarekøbet sig i 1800-tallet til mindre portioner bælg- eller knoldfrugt som ærter, vikker og kartofler samt kløver. Desuden afspejlede et stigende forbrug af rug i husholdningen sig fra 1739 derved, at denne artikel i visse år blev den eneste indkøbte.

Udover 1700-tallets sidste halvdel, hvor byglandgilde på mellem 34 og 107 td. var afløst, solgtes adskillige læs byg til en brygger i København. Endvidere afhændedes der også mindre mængder rug og havre. Den generelle høje indtjening på korn i den første snes år af 1700-tallet gav trods klostrets restancer, frem til 1715, et årligt gennemsnit på 198 rd. Prisfald og dårlige høstudbytter i 1720-erne og 1730-erne bevirkede, at salget enten reduceredes væsentligt eller helt ophørte.⁵³ Først med driftsomlægningen omkring 1800 og den øgede byglandgilde fik kornsalget mulighed for betydelig stigning.

Også i 1800-tallet var byggen den bærende sort i kornsalget og blev hovedsagelig suppleret med hvede og rug. Foruden den mindre mængde havre, tegnede kartoflerne sig i de første 25 år for den største del af andre solgte afgrøder, mens vikker, ærter og gulerødder kun i mindre grad solgtes. I 1840-erne var det derimod ærter, der afhændedes foruden de fire almindelige kornsorter. De voksende indtægter som følge af både øget produktion og prisstigninger, led et knæk under den landsdækkende afsætningskrise med prisfald i 1820-erne.⁵⁴ For Roskilde Kloster betød det, at indtjeningen trods ret stor stabilitet i den totale salgsmængde, i regnskabsåret 1818-19 næsten halveredes i forhold til året før, mens kornsalget i 1823-24 kun indbragte $\frac{1}{6}$ af indtægterne fra 1817-18. Selv om Roskilde Kloster i kornsalgsperioden afsatte stadig flere tønder korn, og selv om de samlede indtægter voksede støt, opnåede man inden 1852 ikke igen den indtægt, som godset havde haft i 1816-18.⁵⁵ Indtægterne ved salg af kreaturer var yderst beskedne og indskrænkede sig for størstedelen af hele perioden til salg af udtjente dyr, for eksempel gamle heste.⁵⁶ I slutningen af 1700-tallet anes et forsøg på kvægsalg, idet ialt 26 kalve realiseredes fra 1792 til 1800, hvorefter salg på dette område dog ophørte for stedse. Selv da kreaturholdet øgedes i løbet af det 19. årh., syntes salget at kendetegne en naturlig udskiftning af kvægbestanden. Fra omkring 1830 var salget antalsmæssigt ved at balancere med den indkøbte mængde; men priserne blev væsentlig mindre. Således solgtes gamle køer til en stykpris på 11-14 rd., mens købsprisen for en ny ko lå mellem 20 og 40 rd. I 1823 solgtes endog sygt kvæg for 28 rd.

Det var ikke blot ved udskiftning af kreaturer, at kasserede genstande indbragte kapital. På denne måde hentedes der i ny og næ supplerende indtægter ved salg af gamle tagsten, vinduer, jern, eller ved afhændelse af en gammel kornrensema-

53. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 122 og 182.

54. KYRRE, H., 1932 s. 35ff. HANSEN, S.A., 1972 s. 103ff. PEDERSEN, E.H., 1970 s. 189.

55. HANSEN, S.A., 1972 s. 137ff. THOMSEN, B.N., 1965 s. 85f.

56. Fogedregnskab 1763-64, solgt gl. hest for 10 rd.; 1785-86, 2 kasserede heste – 36 rd.; 1846-47 gl. hest – 9 rd.

skine.⁵⁷ Endvidere nød klostret fortjeneste på salg af køkkenhavens afgrøder samt visse produkter fra dyrholdet, hvilket frem til 1764 udgjorde et årligt gennemsnit på 41 rd.

Udgifter – Penge og Naturalier

Udover eventuelle direkte udgifter ved bøndernes skattebetaling og indirekte udlæg i form af landgilderestancer, der ikke indfries, måtte klostret også afholde udgifter i forbindelse med driften af såvel bøndergods som hovedgård.

Med tiden udvidedes kredsen af skattebetalere fra oprindelig kun at omfatte jordbrugere til også at inkludere ejerne; og fra 1789 erlagde klostret i formueskat 152-1-3 rd., en udgift der efter skatteomlægningen i 1802 steg til 250 rd. Hertil skulle der perioden igennem lægges en skat på godt 3 rd. for det fæstede Himmelev kongetiende. Ulemperne ved den pligt, det var at holde en rytterhest i krigstid og fra 1774 at gøre det til stadighed, blev godtgjort, hvorved klostret årligt modtog 12 rd. for én hest.⁵⁸

De egentlige driftsomkostninger omfattede reparationsudgifter, lønninger og betaling af direkte forbrug, herunder forstrækninger til bønderne i form af kvæg og korn i vanskelige tider.

Ved indretningen af hovedbygningen til bolig for de 18 jomfruer foretoges en gennemgribende restaurering.⁵⁹ Denne ombygning medførte sammen med løbende reparationer og forandringer på det samlede hovedgårdskompleks, at posten til betaling af håndværkere og materialer tegnede sig for en betydelig del af de totale udgifter.

De årlige lønningsudgifter omfattede både det faste personale i såvel køkkenregioner som stalde med videre samt betaling af de folk, der tærskede det indkomne korn. Endvidere modtog den tjenestegørende præst fra Himmelev frem til 1715 100 rd. – et ikke ringe beløb, sammenlignet med at den samlede løn til det faste personale (incl. ridefogdens 40 rd.) i samme tidsrum beløb sig til ca. 130 rd. Denne folkeløn voksede nominelt. I 1718 androg den således ialt 183 rd. for 17 ansatte, mens en lignende stab i 1762 tildeltes 324 rd., hvilket svarede til 10% af de samlede udgifter, hvoraf $\frac{1}{3}$ endog var restancer og 16% betaling af skat. Derimod udgjorde lønningsudgifterne i 1813 4% eller 908-5-4 rd. af dette års udgifter.

De mere forbrugsprægede udgifter omfattede betalingen af forskellige varer i husholdningen. Da priorinden forestod husets førelse, leveredes der hende uspecificerede beløb, som hen til midten af 1700-tallet lå på omkring 200 rd. Fra 1765 til 1790 betaltes priorinden mellem 300 og 800 rd. til dette formål; her må det dog bemærkes, at aflønning af andet personale end ridefoged og gartner i netop disse

57. Fogedregnskab 1833-34, tagsten; 1767-68, gl. vinduer; 1835-36, vogn; 1775-76, gl. jern; 1839-40, kornrensemaskine.

58. NIELSEN, H., 1948 s. 39, 61 og 90.

59. FANG, A., 1949 s. 26.

år betaltes fra denne konto. Leverancer til husholdningen kan derefter ikke udredes.

En anden nødvendig og anselig forbrugspost for klostret var det årlige indkøb af brænde, hvortil de 75 rd. fra Bistrup ikke rakte langt. Således erhvervedes i 1760 brænde for 252-5-10 rd. (9% af de samlede udgifter). Almindeligvis lå den årlige brændselsudgift dog mellem 150 og 200 rd. I 1820-ernes begyndelse androg denne post imidlertid hele 400-600 rd., hvilket forklarer patronatets naturlige interesse for i disse år at forsøge at få konverteret brændselsafløsningen fra Bistrup tilbage til naturalieydelse (se s. 121).

Desuden foretog godset indkøb af kvæg såvel til opfedning og efterfølgende slagtning som til avling og mælkeproduktion. Fra 1725 til 1795 (excl. 1736-39) erhvervedes således ialt 738 stude udelukkende til slagtning. Opgangen i studeforbrug fulgte omlægningen af kvægavlen, mens et senere fald i mindre grad opvejedes af en stigning i fortæringen af lammekød. I perioden mellem 1754 og 1764 gik der i årligt gennemsnit 231 rd. til ved køb af slagtekvæg.

Udgifterne til indkøb af malkekvæg noteredes især i 1730-erne og 1740-erne. I løbet af disse tiår erhvervedes ialt 55 køer til en gennemsnitspris på 8-9 rd.; og dette kulminerede i 1746, hvor godset, i et forsøg på at genoprette kvægbestanden efter kvægsygens første angreb, investerede i 12 malkekøer og 1 tyr til en samlet pris af 139-5-11 rd. En betragtelig stigning registreredes atter, da kvægavlen omkring 1800 øgedes. Nu købtes køerne til voksende priser på mellem 30 og 50 rd. Erhvervelsen af kvæg mindskedes ikke væsentligt under de inflatoriske prisbevægelser fra 1807 til 1813. Efter pengereformen i 1813 og under landbrugskrisen, 1818-28, dalede udgifterne ved køb af køer, og i 1828 kunne klostret erhverve én ko for 20 rd., hvorefter købspriserne atter begyndte deres stigning op til 43 rd. i 1845-46.⁶⁰

Konkluderende må det siges, at forholdet mellem indtægter og udgifter ved henholdsvis salg og køb af kreaturer og korn var omvendt proportionalt; thi mens indtjeningen var stor gennem kornsalg og lille ved kreatursalg, anvendtes der meget på køb af kvæg og lidt på erhvervelse af kornvarer.

Frem til omkring 1800 indkøbtes der korn, enten til bøndernes udsæd eller til forbrug, når landgilde og tiende ikke var tilstrækkeligt. Således modtog bønderne i 1729 udsæd i form af byg og havre for 54-3-8 rd., mens klostret i 1746-47 indkøbte 28-2 td. rug og 100 td. byg for ialt 356-4-7 rd. I 1800-tallet fungerede kornindkøbene derimod som supplement til avlingen. Da høstudbyttet for havre i 1800-tallets begyndelse var minimal, opkøbtes som nævnt visse mængder af denne sort, for eksempel købtes i 1813-14 48 td. havre for 387-1-0 rd., hvilket svarer til 14% af indtægten gennem kornsalg. I periodens resterende del blev der fortrinsvis behov for bælgrugter i beskedne mængder. Fra 1835 købtes der på denne måde for 62 rd. i årligt gennemsnit, hvilket udgør 0,3-8,6% af de samme års

60. FELDBÆK, O., 1974 s. 213ff. HANSEN, S.A., 1972 s. 87ff., 95f. og 105.

kornsalgssindtægter. I forhold til de tidligste år efter driftsomlægningen voksede den direkte gevinst ved kornsalget således i kronsalgssperiodens første tiår.⁶¹

Udover erhvervelsen af kreaturer til selve hovedgården, indkøbtes især under kvægpesten i midten af 1700-tallet bæster til bønderne. Således anskaffedes i 1747 og 1751 heste for henholdsvis 40 og 177-4 rd., mens kvægudgifterne til bønderne i 1750 lå helt oppe på 237-2 rd. De vanskelige forhold for klostrets bønder understreges af, at institutionen fra 1740 til 1761, ved siden af kornforstrækninger, hvert år ydede bønderne hjælp enten i form af kreaturer eller ved kontante beløb, hvilke androg mellem 67 og 157 rd. pr. år.

Efter 1800 anvendtes selvfølgelig også stigende midler i forbindelse med avlingen; heraf tegnede især tærskelønnen og smedearbejde på redskaber sig for betydelige beløb. Og da spørgsmålet om en fortsættelse af hovedgårdsdriften blev overvejet efter 1850, ville de samlede besparelser ved avlingens ophør beløbe sig til 1010 rd.⁶²

Helt ekstraordinære ad hoc udgifter indfandt sig i forbindelse med opmålinger og udskiftningerne af de enkelte landsbyer. Eftersom de samlede omkostninger ifølge forordning af 1781 skulle fordeles mellem samtlige lodsejere, var udskiftningen af Roskilde Klosters mange gårde i Jyllinge dyrest for godset. Denne udgift udgjorde 271-4-7 rd. af de ialt 444-0-14½ rd., som forvalteren erlagde for udførelse af udskiftningsforretninger. Det blev muligvis udsigten til disse omfattende omkostninger, der bevirkede, at initiativet til udskiftningen af Jyllinge, hvor klostret var den største lodsejer, ikke blev taget af en af disse men af bønderne selv.⁶³ For at hjælpe de udflyttede bønder, der på Roskilde Kloster udgjorde 10 stykker, ydede forvalteren desuden ialt 992-2-3 rd. i bygningshjælp.⁶⁴

For at fremskynde udskiftningen af rigets landsbyer udstedtes i 1792 en forordning, der gjorde det muligt for godsejerne at fordele 4% rente af udskiftningsomkostningerne på bønderne. Dette betød, i klostrets tilfælde en pengeindtægt frem til 1852 på ialt 3155-0-13½ rd.⁶⁵

Det er særdeles kendetegnende for ejerforholdene i de byer, hvor Roskilde Kloster havde gårde, at koncentrationen af privatejede godser var forholdsmæssig størst i de først udskiftede, Vin., Sv. og St.V. (1783-1789). Mens de 6 resterende landsbyer, der udskiftedes mellem 1795 og 1800 var domineret af forskellige institutioner, som antagelig først med muligheden for refundering af nogle af udgifterne kunne se en fordel i at lade byerne udskifte, eller som blev tvunget

61. HANSEN, S.A., 1972 s. 137.

62. Forvalter Bruuns fortegnelse over besparelser ved bortforpagtning dat. 6.1. 1852.

63. Rkt. 2482. 123-124 nr. 473.

64. Forordning 23.4.1781. Opregning af udskiftningsudgifter mangler for nogle af landsbyerne; det har ikke kunnet godtgøres, hvorvidt disse udgifter er betalt fra kapitalregn., men sandsynligheden taler herfor. Diverse udskiftningsforretninger.

65. Forordning 15.6. 1792.

dertil, fordi bønderne som i Jyllinge og Veddelev anmodede landvæsenskontoret derom.⁶⁶

I modsætning til for eksempel Københavns Magistrats gods, Bistrup, der intet gjorde for at husmændene fik tildelt jord ved udskiftningen, var netop dette meget magtpåliggende for Roskilde Kloster, hvor samtlige huse fik jord, omend ikke altid lige hensigtsmæssigt placeret.⁶⁷

Kornudgifter

Udover de landgilderestancer og omdrag, der optrådte i større eller mindre grad, anvendtes kornet i husholdningen, til foder, lønnkorn, salg, lånekorn, almisse, og som bemærket til udsæd i 1800-tallet.

Visse mængder af såvel rug som byg og havre leveredes til husholdningen, hvor det passerede videre til køkkenet, til foder for i hvertfald fjerkræ og endelig for en del af byggens vedkommende til maltning. For alle tre kornsorter blev konsumeringen stigende frem til omkring 1740. Herefter lå rugens årlige andel på 70-90 td. i tiden op til 1770, byggens på omkring 100 td. indtil 1800, mens der kun brugtes 15-20 td. havre gennem de første ca. 65 år. I 1760-erne ændredes forholdet mellem rug og havre således, at rugen holdt sig uforandret omkring de 70 td. pr. år, mens forbruget af havre steg til omkring 30 td. Efter 1800 indgik også hvede, ærter, kålrabi og kartofler i forbruget, og mængden af såvel rug som havre begrænsedes som følge heraf, mens forbruget af byg øgedes til mellem 100 og 200 td. En forøgelse af rugens andel registredes atter omkring 1823 med et forbrug på 60-75 td. rug pr. år indtil periodens slutning.

Hele 1700-tallet igennem androg husholdningsforbruget af rug ca. $\frac{3}{4}$ af den totale rugudgift, mens byggen tegnede sig for ca. $\frac{1}{3}$ og havre for mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{5}$. Sammensætningen af de til husholdningen leverede kornmængder godtgør, at visse portioner perioden igennem i almindelighed og i 1800-tallet i særdeleshed anvendtes til vinterfodring af kreaturerne. Dette gjaldt i hvertfald for kålrabi og kartofler. Men også masken fra ølbrygningen kunne finde anvendelse i staldene, ligesom resterne fra brændevinsbrændingen brugtes her.⁶⁸

Årligt udtoges der havre til lønnkorn til gartner og forvalter samt til foder for såvel klostrets egne som for herskabets heste.

Som allerede tidligere omtalt, brugtes visse kornindtægter til videre salg, hvor byggen tegnede sig for langt den største part. Således solgtes 38% af det totale bygforbrug i 1700. Lignende eller større procentuelle andele af byg afhændedes frem til 1714. I de år i 1700-tallets midte, da der overhovedet solgtes korn, udgjorde mængden af solgt byg ca. 15% af anvendelsen af denne kornart. Der afhændedes således næsten intet fra 1718 til 1732, ligesom denne post helt mang-

66. Rkt. 2482.123-124 nr. 473 og Rkt. 2482.127-128 nr. 720. Diverse udskiftningsforretninger.

67. LINVALD, A., 1931 s. 192f. Udskiftningsforretning for Gundsømagle og Gerdrup. Diverse jordebøger. Udskiftningskort for Jyllinge by, 1797. Pro Memoria dat. 9.9. 1797.

68. RUMAR, L., 1968 s. 76.

lede fra 1755 til 1769. Mængden af korn, der solgtes i 1800-tallet fremgår af tabel 13. I denne sidste periode voksede det solgtes procentuelle del af det samlede bygforbrug væsentlig fra lidt under 50% frem til omkring 1825 til mellem 75 og 85% i de sidste år. Denne udvikling finder sin årsag i de stigende byglandgildeindtægter.

I vanskelige tider, som for eksempel efter misvækstår i slutningen af 1720-erne, udlånte eller forstrakte klostret bønderne med sædekorn. Selv om klostret ikke gav store mængder korn i form af almisse, eksisterer der dog et eksempel på, at man i en meget lang periode hjalp en husmand i stedet for at sætte ham fra hus og hjem. På denne måde blev husmand Lars Hansen, der i 1767 havde fæstet hus i Veddelev, tildelt 2 td. byg og 2 td. rug i almisse i 1782, fordi han var svag. Denne leverance fortsatte ubrudt helt frem til 1810, da den på grund af hans alderdom og skrøbelighed blev nedsat til 1 td. af hver slags. Herved blev det til han døde i 1824. I 1816 havde Lars Hansen godvilligt afstået sit hus til Hans Olsen, hos hvem han antagelig havde nydt aftægt; for da Olsens fæstebrev udstedtes i 1824, var der her anført, at denne fæster skulle yde aftægt til den nu afdøde mands datter.⁶⁹

Udvikling i godsøkonomien

Det materielle grundlag for patronatets drift af Roskilde Klosters gods var i 1699 en bortforpagtet hovedgårdsavling og et bøndergods med visse forarmede gårde, hvis forhold søgtes forbedret ved at udskifte fæsterne på gårdene.⁷⁰ De fortsatte vanskeligheder blandt bønderne afslørede sig gennem vedblivende eller forøgede restancer, som medførte, at der ikke tilfaldt godset de optimale indtægter, og samtidig at godsregnskabet måtte forstrækkes med beløb fra institutionens kapitalregnskab. En ændring i anvendelsen af hovedgårdsjorden i 1715, der medførte, at arealer udnyttedes til græsning for fremmede og senere egne kreaturer, bedrede ikke situationen.

Trods misvækstår i 1720-ernes slutning med deraf følgende behov for forstrækning til bønderne, opnåedes dog ved kombination af driften og kapitaltilskud for en 1100-1800 rd. stor driftsregnskabsbalance et overskud på 200-300 rd. Problemerne tiltog imidlertid, da kvægpesten hærgede landet fra 1745. Bønderne måtte imidlertid, da kvægpesten hærgede landet fra 1745. Bønderne måtte således forsynes med yderligere tilskud frem til 1761, samtidig med at såvel penge- og som kornrestancerne voksede. Men det var ikke kun hos gårdmændene, at denne sygdom virkede ødelæggende; også hovedgårdens kvægdrift blev for bestandig nedskåret. Og da bestanden af kreaturer, der kunne afkaste græsningsafgift, tillige var decimeret, bortforpagtedes dele af hovedgårdsmarken atter til kornavling.

69. Fæstebreve dat. 6.6. 1767 og 25.10. 1824.

70. Jordebøger 1698-1700, angivelse af forarmede gårde.

Først i løbet af 1760-erne mærkedes bedringen i landbruget. De opsummerede kornrestancer fra 1740-erne inddroges dog aldrig; men udeståenderne hos bønderne blev til gengæld mindre, og behovet for tilskud til den daglige godsdrift forsvandt, selv om de årlige overskud derved nominelt næsten halveredes. Udnyttelse af hovedgårdens egne jorder indskrænkede sig fortsat til afgiftsindtægter enten i form af avlingsforpagtning eller græsleje. Og som følge af, at der i 1700-tallets anden halvdel slet ikke toges initiativ hverken til forbedringer eller intensivret udnyttelse, forringedes hovedgårdsmarkens tilstand op mod 1800 i en grad, så Gierlew ikke anså det for muligt at rekvirere nye forpagtere.⁷¹

Tabel 13. Pengeindtægter ved kornsalg

År	Indtægt	Rug	Byg	Havre	Hvede	Andet
	Rd-mk-sk	Td-skp	Td-skp	Td-skp	Td-skp	Td-skp
1800-01	181-2-12		25-0	35-0		
1801-02	692-0-2	49-0	97-0			56-1
1802-03	664-1-9	21-0	111-3	10-0	4-1½	28-6¼
1803-04	433-5-1½		82-6 ¹⁰ / ₁₁	10-0	4-5⅜	31-2½
1804-05	631-3-2	11-0	115-5		2-5⅞	35-5
1805-06	785-4-13		159-5			27-5
1806-07	1743-3-6	18-0	357-2		10-6	8-2
1807-08	1261-2-11½		204-3		39-0	90-6½
1808-09	1455-4-0		204-4		25-½	60-2¼
1809-10	1720-5-14		176-1		17-3	56-4
1810-11	2465-3-9½		160-3		44-2⅞	35-7
1811-12	3059-3-4	13-0	149-5		21-0	31-1
1812-13	11302-4-2		123-5		48-0	17-6
1813-14	2691-4-12	4-0	253-0			7-5
1814-15	3153-0-7	57-0	159-7 ¹⁹ / ₂₄		29-0	35-2
1815-16	3533-1-6	32-0	242-0	20-0	42-2½	25-0
1816-17	4431-3-12	19-0	165-7	20-0	37-0	24-1
1817-18	4115-0-2	56-2	244-7½	50-0	26-4	
1818-19	2332-3-15	24-0	211-½		36-7¼	11-4
1819-20	986-1-8	18-0	195-6		18-7	18-0
1820-21	762-1-2	28-0	175-4		49-5	12-0
1821-22	974-0-12		369-3½		10-3	11-5
1822-23	1214-1-7	85-0	308-1½		4-0	
1823-24	643-0-6½	12-0	236-4⅞ ₁₆		24-5	
1824-25	489-4-0	8-0	323-6		33-2	
1825-26	1323-3-7¾	37-6½ ₁₁	416-18½ ₁₁	12-2		36-5½
1826-27	1797-1-6	32-6 ¹⁰ / ₁₁	320-19½ ₁₁	10-0	1-0	
1827-28	991-3-3½	28-5½	308-7⅞		15-8	

71. Pro Memoria dat. 21.9. 1798 fra Gierlew til prior. Møsting.

År	Indtægt	Rug	Byg	Havre	Hvede	Andet
	Rd-mk-sk	Td-skp	Td-skp	Td-skp	Td-skp	Td-skp
1828-29	1072-1-4	19-5 $\frac{1}{11}$	370-6 $\frac{17}{22}$			
1829-30	949-2-9 $\frac{1}{2}$	2-0	396-5 $\frac{15}{22}$			
1830-31	1468-4-7	8-0	437-1 $\frac{15}{22}$		5-0	
1831-32	1468-0-10 $\frac{1}{2}$		392-4 $\frac{17}{22}$		4-1	
1832-33	1242-2-10		417-3 $\frac{3}{11}$	56-0		1-4
1833-34	942-3-8 $\frac{1}{2}$		462-1 $\frac{2}{11}$	3-0	6-0	
1834-35	1386-2-15	35-7 $\frac{2}{11}$	425-2 $\frac{1}{11}$		55-0	
1835-36	2009-5-1 $\frac{1}{2}$	49-6 $\frac{5}{11}$	452-4 $\frac{2}{11}$	63-0	35-0	
1836-37	1859-5-14	30-2 $\frac{5}{11}$	466-5 $\frac{2}{11}$		43-4	
1837-38	1649-3-14	32-2 $\frac{4}{11}$	462-1 $\frac{5}{11}$		40-0	
1838-39	1652-3-11	24-4	453- $\frac{1}{4}$	12-0		3-0
1839-40	1820-3-5	34- $\frac{3}{11}$	438-5 $\frac{9}{11}$	6-0	21-2	8-0
1840-41	1553-5-9	39- $\frac{9}{11}$	468-6 $\frac{8}{11}$	6-0		8-0
1841-42	1813-2-5 $\frac{3}{4}$	52-2 $\frac{4}{11}$	469- $\frac{7}{11}$	6-0		11-4
1842-43	1987-2-9	52-6 $\frac{7}{11}$	549-4 $\frac{2}{11}$	6-0		
1843-44	2331-1-15 $\frac{1}{2}$	91-7 $\frac{10}{11}$	549-3 $\frac{5}{11}$	6-0		23-4
1844-45	1984-0-0	57-7 $\frac{10}{11}$	535-4 $\frac{4}{11}$	6-0	7-4	
1845-46	2728-2-8 $\frac{1}{2}$	93-6 $\frac{4}{11}$	539-3 $\frac{3}{22}$	8-0		11-0
1846-47	3152-5-8	58-1 $\frac{4}{11}$	535-3 $\frac{6}{11}$	10-0		
1847-48	2641-0-9	77-7 $\frac{9}{11}$	552-0	14-0		22-0
1848-49	2865-2-8	88-6 $\frac{6}{11}$	718-0	14-0		75-0
1849-50	1939-0-8	61-7 $\frac{9}{11}$	555-0	14-0		20-0
1850-51	2735-5-12	62-7 $\frac{9}{11}$	731-2 $\frac{9}{11}$	40-0	25-0	7-0
1851-52	3766-3-3 $\frac{1}{2}$	63-7 $\frac{9}{11}$	628-1 $\frac{9}{11}$	62-0	46-0	72-4

Kilde: Fogedregnskaber 1800-1852.

Resultatet blev herefter endnu en ændring i hovedgårdens forhold, hvorved klostret i forbindelse med driftsomlægningen selv overtog al avlingen på hovedgården. Samtidig tilflød der fra bøndergodset øgede indtægter i form af større landgilde fra husene med jord, og senere desuden i kraft af det voksende antal hoverifri gårdmænd, der betalte forhøjet hoveriafløsning. Men som følge af godsets omfattende udgifter i forbindelse med udskiftning af landsbyerne samt øgede udgifter på grund af driftsovertagelsen, måtte forvalteren omkring århundredskiftet atter indhente hjælp fra kapitalens administration. Trods disse tilskud udviste driftsregnskaberne fra 1799-1801 underskud – akutte problemer, som kunne være undgået, om den afsatte forvalter Lund, havde tilbagebetalt det opnåede overskud fra 1799.

De stigende kornpriser udvirkede hurtigt en betydelig vækst i indtægterne og resulterede da også i hastig stigende overskud og bortfald af tilskud, selv om driftudgifterne samtidig voksede. De opadgående tendenser varede dog kun kort,

for inflationen tog overhånd, i 1813 udstedtes pengereformen, og fra 1818 faldt kornpriserne drastisk, hvorefter nedgang i indtjening registreredes.

Men selv om klostrets indtægter ved kornsalg var vigende under landbrugskrisen i 1820-erne, havde interne problemer indfundet sig allerede efter pengeomlægningen i 1813. Fra dette tidspunkt og frem til 1836 udviste fogedregnskaberne med enkelte undtagelser igen underskud, nu på mellem 42 rd. i 1826 og 1857 rd. i 1822. Den samlede skattebetaling klaredes, hvorimod bøndernes pengerestancer til klostret voksede. I 1822 fik 3 bønder endog tilladelse til at betale de kommende tre års hoveripenge med korn.⁷² Men som helhed red Roskilde Kloster imidlertid stormen af i modsætning til andre godser, der enten ruineredes, eller som patron Frederik Juels eget gods, Tåsinge Slot, der sættes i en situation, hvor en del af bohavet i 1818 måtte på auktion.⁷³

Årsagerne til, at det ikke gik værre på klostret, skal antagelig søges i institutionens lidenhed og i den kendsgerning, at det ikke, som på de af Ole Halding behandlede godser i for høj grad var præget af skiftende ejere i tiden umiddelbart før 1818, men trods alt havde befundet sig i et stabilt leje.⁷⁴

Det kan dog ikke undre, at priorinde Lüttichau, som V. Skeel nævner det, i 1836 ytrede ønske om, at klostret indstillede driften af hovedgården.⁷⁵ Avlingen fortsatte alligevel godt 15 år endnu, hvor bøndergodset bragte stabile indtægter, mens kornsalgperiodens øgede afsætning ikke i tilstrækkeligt omfang opvejede driftsudgifterne. Således gav godsdriften i begyndelsen af 1840-erne underskud, mens de sidste 8 år endelig resulterede i overskud. Først i 1851 besluttede patronatet at bortforpagte hele avlingen på ca. 95 td. land; men de opnåede bud ved auktionen 25.6. 1851 tilfredsstillede ikke ledelsen. Derfor averteredes i slutningen af november i Berlingske Tidende, at forpagtning af avlsgård og jorde kunne opnås, og at nærmere oplysninger kunne erhverves enten hos kassereren eller hos forvalteren.⁷⁶ Resultatet blev bortforpagtningen fra 1.5. 1852; og herved anbragtes det endelige punktum for Roskilde Klosters landbrugsdyrkning.

Sammenfatning

Roskilde Kloster må anses for i mange henseender at være et atypisk gods. Dets tilliggende bøndergods var beskedent, og klostret havde ikke i nævneværdig grad mulighed for at benytte sig af de få gårdbrugerers gratis arbejdskraft gennem dyrkning af hovedgårdsmarken, der i hartkornsstørrelse ikke udgjorde mere end tre helgårde.

72. Resolution af 12.7. 1822, fra patronerne til forvalter Wolling.

73. KYRRE, H., 1932 s. 44ff. HALDING, O., 1968 s. 51-76.

74. HALDING, O., 1968 s. 51-76.

75. SKEEL, V., 1867 s. 33.

76. Auktionsskrivelse af 26.6. 1851. Brev dat. 11.11. 1851, fra patronat til forvalter Bruun. Berlingske Tidende 26.11. 1851, 27.11.1851 og 1.12.1851.

Hovedgårdsdriftens ringe betydning i forhold til indtægterne fra bøndergodset havde klostret dog øjensynlig til fælles med andre godser.

Godset formåede i lange perioder kun vanskeligt at skabe det økonomiske grundlag for Roskilde Kloster som forsørgelsesinstitution. Men ledelsen undgik dybtgående indgreb i godsdriften takket være den oparbejdede kapital bestående af de to stifters indskud og betalinger ved indskrivelse af unge adelige kvinder.

Fordelingen af administrationens arbejdsopgaver ændredes ikke i væsentlig grad gennem tiden. Efter at Berte Skeel selv havde optrådt som en ivrig, ledende kraft, også i det daglige, efterlevedes statutternes anvisninger nøje; og personernes vekslende foretagsomhed viste sig kun inden for embedernes egne rammer. Da det således var priorinden og forvalteren, der reelt drev godset, indskrænktes patronernes virke til at bære ansvaret for afgørelser af overordnede spørgsmål, samt til formel udstedelse af juridisk bindende kontrakter som for eksempel fæstebreve.

Klostrets ledelse tog perioden igennem ikke initiativ til fornyelser; og væsentlige forandringer i såvel hovedgårdens som bøndergodsets situation blev da også kun foranlediget af kræfter udefra, det være sig enten i form af kvægsyge (omlægning af kvægavl samt bortforpagtning af avling), eller gennem lovgivning (fastsættelse af natura hoveri). Da hovedgårdens ringe forfatning kombineredes med en ivrig landbruger som patron, førte dette i 1800 til godsets egen overtagelse af avlingen på hovedgården.

Den manglende udvikling i godsdriften bevirkede endvidere, at forholdene for fæsterne forblev stabile med relativt lange fæsteperioder, samt at der ikke gjordes forsøg på at pådrage bønderne avlingshoveri.

Disse stationære tilstande må ses som et resultat af, at hensigten med godsdriften ikke, som på privatejede herregårde, var at give øget indtægt og overskud til en godsejer med ønsker om egen storhed og arv til senere generationer, men at godset blot skulle skabe grundlag for jomfruernes anstændige tilværelse.

Et interessant spørgsmål er det, om det manglende initiativ fra godsledelsen også kendetegnede andre af de mange stiftelsesgodser landet over, og om vi heri kan finde en af årsagerne til, at fæstebønder under stiftelser oftest var bedre stillede end bønder fra mere forretningsmæssigt drevne, private godser, som blandt andre Margit Mogensen nævner det. Eller om Erik Helmer Pedersens karakteristik af Støvringgårds godsdrift med en »regulær og sund administrationspraksis« er udtryk for, at den deciderede økonomiske interesse, der ses på private godser, også kendetegner visse stiftelser, og derved med Fridlev Skrubbeltrang fastslå, at »hverken godsets størrelse eller ejerforholdets art synes at være afgørende« for bøndernes situation.⁷⁷

77. MOGENSEN, M., 1974 s. 192. Upubliceret materiale fra prishistorisk undersøgelse, venligst stillet til rådighed af dr. phil. Erik Helmer Pedersen. SKRUBBELTRANG, F., 1978 s. 431f.

Kilder og litteratur

*Utrykt materiale**Rigsarkivet*

- Rkt. 2243.159-62 *Sjællandske Renteskriverkontor*, Journaler ltr. A-D 1740-71.
 Rkt. 431.3-4 *Kommission til landvæsenets forbedring*, Kopibog og register til kopibog 1757-67.
 Rkt. 431.7 Register til ekstraktprotokol 1759-65.
 Rkt. 432.4-5 *Landvæsenkommissionerne og Generallandvæsenkollegiet*, Registrant m. reg. 1767-68, 1770.
 Rkt. 432.6 Alfabetisk register til registrant 1770.
 Rkt. 432.11-12 Journalregistre 1769-70.
 Rkt. 2322.2 *Danske Kammer. Ekspeditionskontorer, 2. bureau*, Journal (m. reg.) 10.6.-23.8. 1771.
 Rkt. 2334.5-8 *Danske Kammer. Ekspeditionskontorer, 4. bureau*, Journaler (m. reg.) 1771-73.
 Rkt. 2481.19-60 *Landvæsenkontorerne*, Journaler (m. reg.) 1773-87.
 Rkt. 2481.185-91 *Sjællandske referatprotokoller* 1787-97.
 Rkt. 2481.213-18 Hovedjournal (m. reg.) 1787-89.
 Rkt. 2482.113-215 Journaler (m. reg.) 1790-1841.
 Rkt. 254.25-40 *Landvæsenkontoret*, Journaler (m. reg.) 1841-48.
 Rkt. 235.2 Efterretninger om bl.a. virkningen af hoveriforordningen af 20.2. 1771.
 Rkt. 352.156-180 Indberetninger om høsten 1771-1846.
 Rkt. 2485.85 Hoveriprotokol i henhold til forordning af 12.8. 1773. Roskilde Amt.
 Rkt. 2485.6 Indberetning om forbedringer i landvæsenet og fællesskabets ophævelse. A. Roskilde Amt, 1778-81.
 Rkt. 2485.40 Forslag til kornavlens forbedring i henhold til cirkulærer af 28.7. 1778 og 14.11. 1778.

Landsarkivet for Sjælland

Roskilde adelige jomfruklosters godsarkiv:
 Skifteprotokol 1763-1773. Skifteprotokol 1849-1850.

Roskilde Klosters Arkiv

- B 1^x Pakke nr. 52 af fortegnelse 185. Diverse dokumenter 1625-1811.
 B 2^x Dokumentpakke nr. 1.
 C 1-2 Jordebøger 1735-1865.
 D 1-2 Udskiftningsforretninger 1783-1800.
 E 1 Fæsteprotokoller 1701-1854.
 E 4-7 Tilbageleverede fæstebreve 1756-1901.
 E 17 Dagbøger og afskryvningsbøger.
 E 18 Tre protokoller. – Hoveriprotokol 1800-1852.
 F 12-16 Skifteprotokoller 1703-1849 (excl. 1763-1775).
 H 37 Correspondance 1798.
 I 1 Forpagtningssager 1851-1905.
 L 1-35 Fogedregnskaber og bilag 1698-1829.
 L 38 Ad Fogedregnskaber 1738-1824.
 L 39 Patron- og priorinderregnskaber 1699-1714 m. jordebog 1698-1700.

- L 82 Husholdningsbøger 1761-1780.
 L 87 Forskelligt 1728-1847.
 L 95-96 Årsregnskaber m. kvartalsekstrakter og kopier af bilag (fogedregnskaber) 1826-35.
 L 97-99 Conceptregnskaber m. kvartalsekstrakter og kopier af bilag (fogedregnskaber) 1835-1862.
 M 1 Kort og tegninger. – Udskiftningskort for Jyllinge by 1797.
 N 1 Forskelligt 1771-1818.
 N 3 Forskelligt 1797-1819.
 N 4 Forskelligt 1723-1830.
 N 5 Forskelligt 1772-1830.
 N 14 Adskillige dokumenter 1697-1732.
 N 18 Adskillige dokumenter 1699-1785.
 O 5 Vedr. personale og beboere.

PEDERSEN, ERIK HELMER: En prishistorisk præsentation af Støvringgård godsregnskab 1734-1800 og husholdningsregnskab 1760-1800. (upubl.).

Trykt materiale

- ALLEN, C.F.: Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling. 7. udg. Kbh. 1870.
 ANDERSEN, VALD.: Hald Hovedgård 1435-1975, Herning 1977.
 BECH, SVEND CEDERGREEN: Oplysning og Tolerance 1721-1784. Politikens Danmarkshistorie Bd. 9. Kbh. 1965.
 BEGTRUP, G.: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. Sjælland og Møen, Bd. I-II. Kbh. 1803.
 BERLINGSKE POLITISKE OG AVERTISSEMENTS TIDENDE. Onsdag den 26. November 1851, Torsdag den 27. November 1851 og Mandag den 1. December 1851.
 BOBÉ, LOUIS: Roskilde adelige Jomfrukloster 1699-1899. Roskilde 1899.
 CHRISTENSEN (HØRSHOLM), C.: Agrarhistoriske Studier. Bd. II. Kbh. 1891.
 KONG CHRISTIAN DEN FEMTIS DANSKE LOV. Udgivet ved Justitsmin. Foranstaltning. Kbh. 1929.
 ENGELSTOFT, P. og DAHL, H.: Dansk Biografisk Leksikon Bd. I-XXVII. Kbh. 1933-1944.
 FABRICIUS, KNUD: »Anm. af Fussing, Hans: Herremænd og Fæstebønder«, Historisk Tidsskrift 10. Rk. Bd. VI. Kbh. 1942. s. 523-29.
 FANG, ARTHUR OG BUHL, INGEBORG: Roskilde adelige Jomfrukloster 1699-1949. Roskilde 1949.
 FELDBÆK, OLE: Danmarks historie 1730-1814. Manuskript for »Gyldendals Danmarkshistorie for universitetet«. Kbh. 1974.
 FRIIS, AAGE M.F.L. (RED.): Schultz Danmarkshistorie Bd. III- IV. Kbh. 1942.
 FUSSING, HANS H.: »Demstrup og Sødringholm 1625-1663«, Jyske Samlinger 5. Rk. Bd. III. Århus 1937-38. s. 1-98.
 FUSSING, HANS H.: Herremænd og Fæstebønder. Studier i dansk Landbrugshistorie omkring 1600. (disp.). Kbh. 1942.
 FUSSING, HANS H.: »Skovgårds Drift i Chr. Rantzaus Ejertid 1635-1663«, Jyske Samlinger 5. Rk. Bd. II. Århus 1935-36. s. 1-28.

- HALDING, OLE: »Den store landbrugskrise fra 1818 til 1828«, Historisk Årbog for Randers Amt 1967 og 1968. s. 42-71 (1967) og s. 51-76 (1968).
- HANSEN, SVEND AAGE: Økonomisk vækst i Danmark. Bd. I 1720-1914. Kbh. 1972.
- HANSEN, V. FALBE: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne 1. og 2. Del. Kbh. 1889.
- HENTZE, ARNE: »Planmæssig drift på fæstegodset i Holbæk, Sorø og Præstø amter ca. 1790-1840«, Bol og By 8. Kbh. 1974. s. 58-133.
- HVIDTFELDT, JOHAN (RED.): Håndbog for danske lokalhistorikere. Kbh. 1952-56.
- JENSEN, HANS: Dansk Jordpolitik 1757-1919 Bd. 1 og 2. Kbh. 1936. (disp.).
- JENSEN, SIGURD: »Det 18. Aarh. Bønderskifter og deres Kildeværdi«, Fortid og Nutid Bd. XII. Kbh. 1938-39. s. 159-172.
- JENSEN, SIGURD: Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi. Kbh. 1950.
- JØRGENSEN, H. & SKRUBBELTRANG, F.: Det Classenske Fideicommis gennem 150 Aar. Kbh. 1942.
- KJÆRGAARD, THORKILD: »Gårdmandslinien i dansk historieskrivning«, Fortid og Nutid Bd. XXVIII, hf. 2. Kbh. 1979. s. 178-191.
- KRISTENSEN, H.K.; PRANGE, KNUD; HVIDTFELDT (RED.): Danske Historikere 1965. Kbh. 1966.
- KRISTENSEN, H.P.: »Kvægsygen paa Sjælland i det 18. Aarh.«, Fra Arkiv og Museum Bd. IV. Kbh. 1909-1911. s. 254-308.
- KYRRE, HANS: Landbrugskrisen i Danmark 1818-1828. 2. opl. Kbh. 1932.
- LANGBALLE, HANS M.F.L.: Ørlev Kloster. Viborg 1975.
- LINVALD, AXEL: Bistrup – Byens Gods 1661-1931. Kbh. 1931.
- LØGSTROP, BIRGIT: »Markdrift og hoveri på Løvenborg 1771-72«, Bol og By 8. Kbh. 1974. s. 22-58.
- MOGENSEN, MARGIT: Fæstebønder i Odsherred. Studier over sociale og økonomiske forhold ca. 1750-1800. Kbh. 1974.
- NIELSEN, HELGE OG THALBITZER, VICTOR: Skatter og Skatteforvaltning i ældre Tider. Kbh. 1948.
- OLSEN, GUNNAR: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774. Kbh. 1957. (disp.).
- OLSEN, GUNNAR: »Studier i Danmarks Kornavl og Kornhandelspolitik i Tiden 1610-60«, Historisk Tidsskrift 10. Rk. Bd. VI. Kbh. 1942. s. 428-484.
- OLSEN, GUNNAR: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. Kbh. 1960.
- OLSEN, GUNNAR: Den unge Enevælde 1660-1721. Politikens Danmarkshistorie Bd. 8. Kbh. 1964.
- PEDERSEN, ERIK HELMER: »Landbrugskrisen 1818-1828«, Landbohistoriske studier tilegnede F. Skrubbeltrang. Kbh. 1970. s. 124-198.
- PEDERSEN, HENRIK: De danske Landbrug. Chr. V's Matrikel 1688. Kbh. 1928.
- RUMAR, LARS: »Jordbrug og brændevinsbrænding 2«, Erhvervshistorisk Årbog. Meddelelser fra Erhvervsarkivet XVIII 1967. Århus 1968. s. 46-131.
- SCHOU, JACOB H.: Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve 1699-1852. Kbh. 1822-1853.
- SKEEL, CHRISTEN: Fortsatte Optegnelser om Roskilde Adelige Jomfrukloster. Kbh. 1917.
- SKEEL, VILHELM: Fortsatte Optegnelser om Roskilde Adelige Jomfrukloster. Kbh. 1877.

- SKEEL, VILHELM: Optegnelser om Roskilde Adelige Jomfrukloster. Kbh. 1867.
- SKOVMAND, ROAR: Folkestyrets Fødsel 1830-1870. Politikens Danmarkshistorie Bd. 11. Kbh. 1964.
- SKRUBBELTRANG, FRIDLEV: »Anm. af Jensen, Hans: Dansk Jordpolitik 1757-1919«, Historisk Tidsskrift 10. Rk. Bd. IV. Kbh. 1936-37. s. 134-141.
- SKRUBBELTRANG, FRIDLEV: »Bondeskifter og Foldudbytte«, Fortid og Nutid Bd. XIII. Kbh. 1939-40. s. 20-31.
- SKRUBBELTRANG, FRIDLEV: Den danske Bonde 1788-1938. Kbh. 1938.
- SKRUBBELTRANG, FRIDLEV: Det danske Landbosamfund 1500-1800. Kbh. 1978.
- SKRUBBELTRANG, FRIDLEV: »Hoveriindberetninger som Kilder til dansk Landbohistorie«, Fortid og Nutid Bd. XIV. Kbh. 1941-42. s. 1-28.
- SKRUBBELTRANG, FRIDLEV: Husmand og Inderste. Kbh. 1940. (disp.).
- SKRUBBELTRANG, FRIDLEV: »M.H. Løvenskiolds hoveridagbog, 1795-1797«, Bol og By 7. Kbh. 1973.
- SKRUBBELTRANG, FRIDLEV: »Studier over gårde, gårdbrugstal og brugsstørrelse i det 17. årh.«, Historisk Tidsskrift 12. Rk. Bd. V. Kbh. 1971. s. 1-51.
- THOMSEN, B. NÜCHEL; THOMAS, B. og OLDAM, J.W.: »Dansk-engelsk samhandel 1661-1963«, Erhvervshistorisk Årbog. Meddelelser fra Erhvervsarkivet 1965. Århus 1966. s. 7-438.
- TRAP, J.P.: Danmark. 5. udg. Kbh. 1953-1969. Københavns Amt, Sorø Amt og Præstø Amt.
- VIBÆK, JENS: Reform og Fallit 1784-1830. Politikens Danmarkshistorie Bd. 10. Kbh. 1964.
- WEDELL-NEERGAARD, J.: Svendstrup. Et sjællandsk Gods's Historie. Kbh. 1921.